

S Prešernom se nam godi kakor z mestom, v katerem preživiš večji del svojega življenja in ki ga skoraj ne znaš več gledati s svežimi očmi, kakor si ogleduješ tuja mesta. Njegov stih in njegova beseda sta sestavni del ozračja, v katerem živi slovenski človek; prešla sta mu v dnevni govor, v trajno duhovno last in, če hoče Prešerna občutiti polno in živo, mu je treba nekega napora ali neke zatopitve v to edinstveno osebnost, o kateri veličini je poučen ter se je zaveda, a jo redkokdaj čuti tako neposredno, kakor doživlja velike poete tujih narodov. Tudi moti našega izobraženca pri uživanju tega pesnika sorazmerno obširna literatura, ki se iz desetletja v desetletje množi, ki je malo kritična in večidel neskladna z visokim duhom in narodo tega pevca po volji usode. Vrhu tega velja za Prešerna, kakor za redko katerega pesnika tisto, kar je o njem dejal Oton Župančič, namreč, »da nikoli ne otrpne v togo nepremičnost in v konservirano muzejsko nesmrtnost« in da se vsakdo ob njem nehote vprašuje: »kako ujeti vse to trepetanje, vse te nemirne črte, ki rišejo njegov obraz, da se zdaj prikaže ves jasen, pa se spet zabriše in izgine, da ne veš ne kdaj ne kam«?

Najbrž danes ni med nami kritika, ki se vsega tega ne bi zavedal in ki prav zaradi teh posebnih notranjih ovir ne bi čutil potrebe in dolžnosti premagati vse, kar stoji med njim in pesnikom, ter spregovoriti o njem popolnoma svobodno, s svežo sprejemljivostjo in predstavnostjo, kakor tudi z budno kritično zavestjo. Iz te potrebe je nastal ta spis, ki hoče biti ob vrsti bolj ali manj učenih razprav naših prešerno-slovcev nekakšna prenovitev ali morda poglobitev edinega poizkusa govoriti o Prešernu estetsko kritično, skratka edinega literarnega eseja, ki je bil doslej pri nas o njem napisan, se pravi prenovitev in poglobitev znane Stritarjeve študije o pesniku »Sonetnega venca«.

»Poezije« je Prešeren uredil po načelu zvrsti: pesmi, balade in romance, različne poezije, gazele, soneti, »Krst pri Savici«. S tem je razdril kronološko podobo svojega dela, zlasti, ker se niti v oddelkih knjige ni držal časovne zaporednosti svojih pesmi. Za uživajočega bralca je ta ureditev primerna, za poeta samega je ta stvarna organizacija dobrodošla možnost najdiskretnejše izpovedi, za raziskujočo misel, ki se trudi za globlje razumevanje osebnosti in njene življenjske zgodbe, pa je treba poetovo razvrstitev pesmi spremeniti v časovni red. Samo ta nam lahko posreduje podobo njegove notranje usode. Stritar

kronologije pesmi ni mogel upoštevati, ker mu še ni bila znana. Od tod nekatere njegove zmote. Med tem je literarna zgodovina opravila svoj posel, ki ga današnji kritik v poeziji more in kratkomalo mora upoštevati, če mu gre za čim jasnejšo predstavo o poetu in o zvezi med poezijo in njegovim življenjem.

1.

Začetek Prešernovega pesnikovanja je neznan, toda očitna je ena njegova značilnost: zelo kasen je, kakor je za tega poeta sploh značilno dejstvo, da se človeško in umetniško razvija počasi in z zamudo, da pa vse v njem dočaka neke nenavadne zrelosti ter se pri nastopu pojavlja s tem elementarnejšo silo. Ni da bi tu ponavljal znana dejstva o dunajskem zvezku njegovih pesmi, o Kopitarjevi sodbi o njih, da poetovi dunajski tovariši do zadnjega leta njegovega juridičnega študija o njegovem pesnikovanju ne vedo nič, četudi nemara zadnje dejstvo odkriva neko vase zaprto molčečnost, morda sramežljivost, ki nikakor ni ne slučajna ne nepomembna. Okrog leta 1825 so nastale pesmi, ki so nam znane iz te Prešernove začetne dobe: »Lenora«, »Povodni mož«, »Zvezdogledom«, »Dekletom« in »Prophetischer Trost für den Traun« ali »Zarjavela d'vičica«. Presenetljivi sta predvsem prvi dve: »Lenora« kot dovršen prevod sloveče Bürgerjeve balade, kot prevod, ki ga je še danes šteti med najboljše dosežke v naši prevodni literaturi, in originalna balada »Povodni mož«. Ta pesnitev, o kateri z drugimi navedenimi piše Čopu, da »was Reim und Metrum betrifft, documenta dant, quo sint tempore nata, licet limae non impatiens fuissem«, je izredno zanimivo delo. Humor, s katerim opisuje Urško in njene ženske umetnije, njeno sprenevedanje, je nenavadno duhovit in razsipno domiseln. Živost njenega lika je intenzivna in njena podoba povsem domača, skoraj predomača za malce pravljlično zgodbo, ki mora iz ljubeznivega in šegavega paskvila nekako preskočiti v dramatično ter pošastno balado. Toda oba temeljna elementa sta vsak zase dognana in že pričata o mojstrski roki. Rahlo znamenje priložnostne pesmi pa balada vendarle še ima. Mnogo več te značilnosti kaže seveda »Zarjavela d'vičica«, ki je po vsebini par »Dekletom«. V obeh je isti šaljivo poučni in lahko brežosebni, neprizadeti ton, ki ga Prešeren rad uporablja v podobnih hudomušnih igračah. Med te spada tudi »Zvezdogledom«, ki pa edina med vsemi temi pesmimi vsebuje zametek lirizma, čeprav še v šaljivi obliki. Zakaj pesem je dovtip, toda šala s prvim liričnim vložkom o nepreresni ljubavni nesreči. Vendar se vsi ti prvenci že bavijo z erotiko, čeprav ni v njih še nobenega sledu o poetovem čustvu.

Značilno pa je, da ta veliki lirik pričinja svojo pesniško pot s pripovedno in priložnostno pesmijo.

Podobno lahko tudi in duhovito se šali Prešeren, zmeraj v zvezi z erotiko, tudi še prvi dve leti po svojem povratku v Ljubljano (1828). Tudi podobno brezosebno. Tu se mu zvrste romance: »Hčere svet«, »Učenec«, »Dohtar« in »Soldaška«, same na pol pripovedne ali opisne pesmi, ki jih leta 1832 v zadnjem znanem pismu iz Celovca sam imenuje »kindisches Zeug«, v katere pa so, zlasti v »Učenca« in »Dohtarja« nekoliko šegavo vpleteni drobni ljubavno izpovedni lirizmi. Tako se to njegovo čustvo tihotapi v njegovo pesem. Romance po literarni tehtnosti ne dosegajo »Povodnega moža«, so pa notranje enotnejše in neka artistična novost se kaže v njih: Prešeren v njih zelo umetno uporablja španske asonance namesto rim. Svojevrstna literarna storitev je »Soldaška«: žanrska podoba, polna čile, mlade dobre volje in objesti, prave vojaške prešernosti. Psihološko izvrstna pesem, pisana v čvrstem, plastičnem ljudskem jeziku in živem ritmu, ki še ni bila komponirana nemara samo zaradi zaključnih ženskih rim. Te so za muzikalno koračnico neudobne.

Sredi teh hudomušnih, veselih, preprostih in večidel igrivo-erotičnih, na pol pripovednih pesmi, pa se Prešernu nenadoma in nepripravljeno zbere čustvo v prvo resnično lirično, zelo resno, skoraj tragično izpoved, ki daje vpogled v poetovo življenjsko razpoloženje v širšem obsegu in ne samo v njegovo erotično doživljanje. To je »Slovo od mladosti«. Pesem, ki je nastala malo pred poetovim tridesetim letom, je čustveni obračun z mladostjo, od katere se poslavlja, zlasti pa obračun z življenjem, kakršno se mu je dotlej razodelo. Zato se ljubezni v nji dotakne le bežno. Obračun z življenjem, s svetom, z družbo je bidek in dovolj mračen. Spominja nas na mesto iz poetovega pisma staršem z Dunaja, kjer pravi: »Ja ke bi bil od konca to vedil, kar zdej vem, to skusil, kar sim zdej skusil, toko bi jest gvišno nikol na bil vidil Dunaja«; na mesto tedaj, ki je hkrati tudi že napoved prvega »Soneta nesreče«. Svet prezira resnične vrednote in priznava ter časti samo denar, laž in slepila. Štrup tega spoznanja mu je umoril mnogo radosti, toda mladost pozablja in sanjari, zato naj bo blagoslovljena. Toda minila je, kaj ostane njemu, ki jo je preživel? Krvave rane v srcu, zakaj ni mu več dano, da bi pozabljal in sanjaril. Podobna kritika sveta se v Prešernovi pesmi ponovi nekajkrat. Čustvo, ki jo spremlja, pa se stopnjema resni in pogloblja v težjo in težjo melanholijo. V »Slovesu od mladosti« je še otožno, še ga obseva zarja zahajajoče mladosti, še je znosno, še ni povsem dokončno.

Značilno za to prvo Prešernovo lirično pesem je tudi dejstvo, da je ta izpoved tudi prva njegova stvar, ki je spesnena v komplicirani klasični obliki, v stancah. Poslej so do poetove zadnje zrelosti njegove najgloblje lirične izpovedi skoraj praviloma oblikovane zelo umetno in komplicirano. V »Slovesu od mladosti« je težavna forma obvladana popolnoma, vendar je morda povzročila, da obtožba sveta v pesmi še ni zgrajena s tisto trdno notranjo logiko, ki jo poznamo iz kasnejših Prešernovih izpovedi, dasi se v nji že manifestirata njegova zgoščena, čvrsta in plastična dikeija ter njegov otožni ton.

Novo artistsko zahtevnost, ki se tu pokaže prvič, razlagajo mnogi naši literarni zgodovinarji z vplivom Čopa, s katerim se Prešeren dokončno zbliža po svojem povratku v Ljubljano. Kolikor se ta razlaga ne pojavlja v pretirani obliki, češ da je ves Prešernov kulturni in umetniški koncept pravzaprav Čopovo delo, je sorazmerno malo važno. Prešernov distih iz slovenske pesmi »V spomin Matije Čopa«:

Ti nam otel si čolnič, si mu z jadrani krmo popravil,
ti mu pokazal si pot pravo v deželo duhov ...

pri tem vprašanju ne more biti ne navodilo ne dokaz. Celo Prešernov strastni artizem je težko razlagati s takim ali drugačnim vplivom. Tu je mogoče govoriti kvečjemu o opozorilu ali o tehničnem pouku. Sicer pa nam to vprašanje dovolj jasno osvetljuje korespondenca med Prešernom in Čopom, v kateri Prešeren sicer prosi od Čopa metričnega pouka, je pa nasproti njemu brezskrbno suveren in dovtipno pobuden. Njegova artistska strast prav gotovo izvira iz neke potrebe, iz nekega prirodnega nagnjenja; nemara si je njegova zaprta in sramežljiva narava v težkih artistskih nalogah iskala prisposodbe moralnim mukam njegovih izpovedi.

»Slovo od mladosti«, ki je nastalo med lahkotnimi in šaljivimi romancami, najbrž neposredno za šegavo ljubavno zgodbico »Hčere svet« in pred »Učencem« in »Dohtarjem«, je tedaj prva napoved i prave Prešernove lirike i njegovega artizma. Zdaj se dejansko nekako znajde v svojem pesništvu in, kakor so bili njegovi začetki zvečine brezosebni in vsaj skromno lirični, tako se mu neposredno po času »Slovesa« izoblikuje vrsta sonetov, ki so do neke mere skoraj vsi že lirično izpovedni. V prvem izmed njih, »Očetov naših imenitna dela« celo izreče o svoji novi orientaciji določno napoved:

Preslabe peti boje vam sloveče,
pojo Kranjic lepoto moje strune
in tvojo čast, neusmiljena devica!

Ljubezen, ki se izraža v sonetih nove smeri, je še vedno lahkotna. Tudi je izrazu čustva samega odmerjen v njih sedemdesetih stihih skromen prostor. Vrhu tega tudi v tem obsegu pesnik bolj opisuje čustvo, kakor pa mu neposredno daje izraza. Veliko je v njem igrivosti in stereotipnosti. Konvencionalen je gotovo sonet »Vrh sonca sije soncev cela čreda«. Nekoliko igrivo in spet nekoliko v duhu galantne poezije izraža strah pred ljubeznijo sonet »Dve sestri« in čustvo, ki se nekoliko zresni v sonetu »Tak kakor hrepeni«, ne da bi postalo globoko, dobi točno oceno poeta samega v zadnjem sonetu tega cikla »Kupido! ti, ki z dovolj brezskrbno gesto zavrača poetsko tlako ljubezni, čeprav je v šali vendarle kaplja grenčice:

Koga mi je prinesla pevska žila?...
nobena me še ni deklet ljubila...

Vse to je še ljubavni preludij in igra, pri kateri je občudovanja vredna predvsem poetova točna vednost in zavest o tem, kakšno težo ima nemir v njegovem srcu. Izražata se v osnovnem tonu sonetov, ki je popolnoma nepatetičen in skoraj hladen. Toda z njimi se je Prešeren dokončno priznal k liriki, predvsem k erotični. Njegova nadaljnja usoda je to odločitev potrdila.

Neposredno za temi soneti mu nastaneta še ljubavna balada »Turjaška Rozamunda«, drama prevzetne Ostrovrharjeve ljubljenske, spenjena morda spet kot svarilo tej ali oni neusmiljeni devici, ki poetu v tem času vznemirja srce, toda strože oblikovana kakor »Povodni mož«, dasi ne tako očarljiva. In še lirična pesem »Prva ljubezen«, zasnovana v stancah. V pismu Čopu, v katerem ocenjuje lastne pesmi tega časa, pravi o teh stancah v zvezi z nekaterimi drugimi »Soldaška«, »Astrologom«, »Že miru srčnemu« (Prva ljubezen) et »Strah« (Dve sestri) müssten aus der Feder eines philosophiae stud. geflossen sein, um entschuldigt werden zu können.« Ta sodba je seveda zelo ostra, spominja nas pa na misel o poznem dozorevanju vsega pri tem poetu, ki je bilo tu že omenjeno. Kljub pomenljivemu naslovu »Prva ljubezen« ne izpoveduje ljubavnega čustva kot bistveno zrelejše doživetje nego prejšnjih pet sonetov. Neke spremembe pa so v nji opazne. Nova je poetova zavest o poznem prebujenju njegovega srca, ki je izražena v začetnih stihih, in nov je ton ljubezenskih izjav, ki govore o obledelih licih, o žalostnih pesmih, o solzah, o izgubi veselja in miru, o obupu. Toda s čustvenimi izjavami se v tej pesmi prepleta precej modrega rezoniranja, ki je zlasti v zadnji stanci spočetka lahkotno, na kraju pa nekoliko poučljivo, četudi samo fingirano in morda malce šaljivo. Toda ravno v tej svojevrstni igri med čustvenostjo in rezoniranjem

udarja na površje neka dobra volja, ki nas opozarja, da je to srce v resnici vendarle še svobodno ali vsaj ne prevzeto do dna. Ta vtis potrjuje tudi nekoliko poudarjeni čutni moment, ki ga tu srečamo prvič v njegovi pesmi in ki se vse do »Ribiča« ne pojavi več, zlasti pa ne v lirični izpovedi. »Prva ljubezen« je vsaj po osnovnem prijemu še pretežno pripovedna in opisna. Očitno je, da poetova ljubavna izpoved še vedno išče svojo čisto obliko, ki jo najde, šele ko dozori čustvo samo.

Določen znak, da se ta čas bliža, so nadaljnje ljubavne pesmi »Strunam« in »Gazele«, ki jih izpoje neposredno za »Prvo ljubeznijo«. »Strunam« je že čista lirična pesem preproste oblike, glede katere je v tem času popolnoma osamljena v njegovi liriki. K tej preprostosti se vrne šele po svoji veliki ljubezni, seveda z drugim čustvom in zato tudi v drugačnem tonu. Pesem ima očitne zveze s »Prvo ljubeznijo«. Kakor starejša poje tudi ta o bledečem licu, o solzah, o izgubi veselja, toda povsem brez pripovednega, opisnega in razmišljujočega elementa. Učinkuje tudi mehkeje, morda celo malce sentimentalno. Toda ne samo njena oblikovna preprostost, temveč tudi popolna preprostost diktacije sta že napoved njegove kasne lirike. Približno isti čas kot ta pesem so nastajale tudi »Gazele«. Ta cikel sedmih liričnih pesmi daje našim literarnim zgodovinarjem povod za razpravljanje, ali so posvečene Primičevi Juliji ali ne. Mnenja so deljena in na obeh straneh podprta z raznimi utemeljitvami. Dasi je v bistvu popolnoma nevažno, kateri izmed oboževank ciklus velja, se mi zdi pregnano postavljati teze zoper poeta samega, ki začetek svoje velike ljubezni opisuje in celo datira v znanem sonetu »Je od vesel'ga časa«. Posebno kriva pa se mi zdi misel, da »Gazele« veljajo Juliji, zaradi tona pesmi in zaradi njih čustvene vsebine. Ni sicer dvoma, da so to čiste ljubavno-lirične pesmi, toda čustvo, ki se v njih izraža, še vedno ni visoko čustvo, ki ga vsebujejo Julijine pesmi. To je še zmeraj preludiranje, ki valovi med lahkotno igrivostjo in zelo resnimi akordi. Izpoved je v njih včasih še šegava kakor v drugi, četrti in sedmi gazeli in kakršna v pesmih Juliji ni nikoli, včasih pa je sentimentalna, čisto kakor »Strunam«, katerih duhovito parafrazo vsebuje tretja gazela, a tudi sentimentalna ni nobena Julijina pesem. Poleg tega uporabljajo gazele prijeme za dvorjenje, kakršnih opevanje Julije ne pozna. Na primer opravičevanje za nekdanje ljubezni, kot ga vsebuje četrta gazela in ki ga poznamo že iz soneta »Vrh sonca«, ali celo svarilo pete gazele z refrenom »Čas hiti«, o kakršnem v Julijinem ciklu ni niti sledu, ker bi zvenelo vendarle nekoliko površno in ne bi bilo v skladu z resnobo velike ljubezni, med katero Prešeren tudi ni mogel govoriti in ni govoril o svojem »ostr-

šenem, a neustrahovanem srcu«, kakor govori v peti gazeli. Pa tudi tehtnejše izjave gazel ne zvene tako, kakor zveni bridka otožnost vseh Julijinih pesmi. To čustvo ima mestoma resne poudarke, toda te izjave še niso monumentalne in tragične, kakršne so izpovedi »Sonetnega venca« in sledečih sonetov. In prav to prelivanje med igrivostjo in resnobo je svojstveni čar gazel. Duhovite so, prozorno lahne in vendar tehtne ter opojno poetične. Glede Prešernove erotične usode pa je čustvo »Gazel« predigra, nedvomno zadnja predigra pred dramo. Ljubavni akordi zvene v njih polneje kot doslej, čustvo je skoraj že dozorelo, o čemer pričajo ljubavne izpovedi, kakor naslednja:

Pesem moja je posoda tvojega imena,
mojega srca gospoda, tvojega imena...

in muke, kakršna je izražena na koncu šeste gazele:

in al veš, da ti ga vnemaš, ti mu pevski ogenj daš,
al se smel bo razodeti vsaj pozneje, sam ne ve.

Poleg prebujenja pravega lirizma in zorenja erotičnega čustva je za to Prešernovo leto pred usodnim srečanjem z Julijo značilna tudi nova širina njegove tematike. Prvič se zdaj v njegovem emocionalnem svetu pojavi rodoljubje, rojeno iz tedanjega bednega stanja naše narodne stvari. Čustvo je novo, ker sonet »Očetov naših imenitna dela« navdihuje vendarle popolnoma drugačen motiv. Pesem, ki vnaša to novost v njegovo liriko, ima značilen naslov »Elegija svojim rojakom«. Poznati ji je, da si poet s čustvom še ni povsem na jasnem. Stihii so skromni, celo okorni, Prešeren pesmi ni uvrstil v »Poezije«. Miselnost pesmi je preprosta, naša narodna nesreča niti zdaleka ni pojmovana globoko, kakor jo bo razumel v bližnji bodočnosti. Drugače je s tematiko, ki je obravnavana v »Glosi«. V to umetno tvorbo je zajeto spoznanje o usodi poeta na svetu, o usodi poeta pri nas in o tragičnem zanosu v njegovem srcu ter o moški kljubovalnosti i usodi i grobemu svetu, kakršna živi v srcu izbrancev. V tej snovi je njegovo izkustvo obsežno. V mori malomestnega okolja, v bojih z domačo zaostalostjo in v svoji osebni usodi, ki se je že pričela globoko vezati z njegovim umetništvom, mu je to težko izkustvo naraščalo sleherni dan. Občudovanja vredna je v tej gotovo zelo osebni pesmi njena popolna nepatetičnost. Ironija, zdaj bridka, zdaj hudomušna in najprirodnejša, skoraj hoteno banalna dikcija, ji dajeta značaj brezbrizne in malce grenke nejevolje.

In še tretja tema, splošnejša od teme v »Glosi«, se pojavi v pesmi tega časa. To je izpoved njegovega osnovnega življenjskega občutka.

Izražena je nekoliko v sonetu »Memento mori«, posebno pa v »Sonetih nesreče«. Prvi govori o neizbežnosti smrti, o njeni neizprosni nujnosti ter njeni trajni, nepreračunljivi grožnji. Sonet je nemara izmed vseh Prešernovih pesmi najbolj racionalen. Skoraj popolnoma brez čustva je, brez bolečine, brez groze in brez sledu kake religioznosti ali mistike. Ali Prešerna misel na smrt ni niti vznemirjala? Posreden ali morda iz nekega posebnega čustvenega položaja zajet odgovor na to vprašanje nam daje ciklus šestih sonetov, znan pod skupnim imenom »Soneti nesreče«. Ciklus je spočetka štel sedem sonetov. Prvega »Pov'do let starih« je izločil Prešeren sam, in sicer ne samo zaradi tega, ker je preobremenjen z mitološkimi elementi, marveč ker je kratko malo neskladen. Paralela med štirivrstičnicama in tercina ma je šibka in neprepričevalna, saj je komaj razumljiva. Vrhu tega je gradivo tega soneta popolnoma različno od stvarne, nazorne snovi, iz katere so zgrajeni ostali. Ti predstavljajo eno izmed Prešernovih najsilnejših in najbolj pretresljivih izpovedi. Zgoščeno, temno valovanje žalosti, obupa, groze in resignacije.

Elegični začetek cikla, ki je nasičen z domotožjem po preprostem, rodnem kmečkem svetu, se naglo zgosti v lapidarno formulirano bolečino:

Ne vedel bi, kako se v strup prevrača
vse, kar srce si sladkega obeta;
mi ne bila bi vera v sebe vzeta,
ne bil viharjev notranjih b' igrača...

Ta dejstva se na koncu drugega soneta razširijo in pogloblje v stihih, katerih sila narašča od bolečega ječanja malone do krika:

... zija nasproti
življenja gnus, nadlog in stisk nemalo,
globoko brezno brez vse rešne poti.

Nato mogočna parabola s hrastom, »ki na tla vihar ga zimski trešne«, parabola, ki dobi svojo pravo pomenljivost samo v celoti tega cikla. Sledi nova obtožba »sovražne sreče« in pretresljiva slika življenja človeka, ki mu je njen »dar bila klofuta« in ki mu je edini izhod iz tega brezna — »pokoje hladne hiše, ki pelje vanjo temna pot pogreba«. In kakor da se težko čustvo do življenja ne more in ne more izčrpati, še nova podoba »življenja ječe«. Kljub splošnejši obliki te *obsodbe* življenja je vendarle mišljena popolnoma osebno, kar je očitno iz osebne formulacije vseh sonetov, tudi sledečega šestega, zlasti pa iz hrepenečega in strašnega, kajpada samo osebnega poziva, ki se mu

iztrga po mračni podobi, kakršno je naslikal z začetnimi stihii tega soneta, da mu zdaj privro besede:

Prijazna smrt, predolgo se ne mudi.

Zaključni sonet je samo še resignacija, hotena, popolna brezčutnost nasproti sreči ali nesreči, nasproti življenju sploh. Bolj pretresljivih izpovedi poezija, in to ne samo naša, ne pozna. To je bujna, črna tema, pričarana s pregnantnimi verzi in mojstrsko, tragično ubrano dikcijo. Črn val vse meje presegajočega, prvobitnega ogorčenja v človeški kreaturi, mračne sence nad pokrajino tega notranjega sveta. Ali je v tem življenjskem čustvu razlaga za ono hladno treznost, ki diha iz soneta o smrti? In od kod tako nenadoma naval tega strašnega zanikanja in zametanja življenja v tem nesrečnem, toda hkrati notranje tako bodrem ter prekipevajoče šegavem človeku? Konkretnih dogodkov, ki bi mu bili dali povod, v poetovem tedanjem življenju ne poznamo. Tudi sem misli, da jih ni iskati, ker jih verjetno ne bi našli. Toda ali ni mogoče, da bi se ta človek, ki je dolgo tako čilo prenašal vse trde preizkušnje, ponižanja, krivice in nadloge, nenadoma z vso jasnostjo zavedel svojega položaja v tem sejmarsko grobem svetu, kar se kdaj pa kdaj zgodi v srcu slehernega razvitega in občutljivega človeka? Tembolj je to mogoče v duši poeta, zlasti takega poeta v takem okolju, če se nepričakovano z vso jasnostjo domisli svoje človeške usode, svoje zagonetne in neizbežne naloge, ki je tako različna od običajnih človeških usod in strašna na tako poseben način, kakor pač je usoda visoko razvitega človeka in umetnika, strašna, da ponovim značilno besedo drugega našega velikega poeta. Kajti kje je v Cankarjevem konkretnem življenju razlog, da je kot mladenič zapisal stihe:

Na mojo pot ne trosi rož dišečih,
temna in strašna pred menoj leži...

Kakšna je morala biti bolečina in groza nad življenjem v Prešernu! Normalnemu čustvu in marsikateremu pesniku je smrt zadnja strahota, on pa žalosti nad dejstvom smrti ne pozna; njemu je »prijazna smrt«, ki mu nekoč »s čela obriše« znoj življenja. »Krvave rane«, ki mu jih je, kakor pravi v »Slovesu od mladosti«, vsekalo spoznanje, so se zdaj odprle ponovno z vsemi bolečinami. Nemara za zmeraj.

Vzporedno z raznolikostjo vseh teh izpovedi teče v Prešernovi tvornosti, nekako od leta 1831, njegova satirična in polemična dejavnost. To je najprimernejše območje za njegovo dovtipno bistrino in za njegovo domiselno duhovitost. Prvi tekst te zvrsti v njegovi tvornosti

je »Nova pisarija«, spesnena v tercinah, ki so nemara najtežavnejša pesniška oblika v slovenščini. »Nova pisarija« je satiričen obračun s pojavom, s katerim se je Prešeren kot poet srečal pri svojih prvih literarnih korakih. To je bil zaostali, utilitaristični, banalni in mračnijaški okus tedanjih kranjskih »pisarjev«. Spopad Prešernovega okusa z okusom zaostale sredine je prvi idejni boj v naši literarni zgodovini. Prešeren in Čop sta ga začela, izbojevati ga na žalost nista mogla. Oslabljen in prizadet je zaostali okus v raznih oblikah še desetletja strašil v naši javnosti in književnosti, iz katerih ni do konca pregnan niti danes. »Nova pisarija« je eno izmed najvažnejših dejanj v začetku tega spopada. Ne da bi razvijal svoj pogled na literaturo direktno, se Prešeren v svojih tercinah omejuje na ironiziranje stališč sovražnega tabora glede obeh pglavitnih estetskih vprašanj: kako peti in kaj peti. Pglavitni prijem njegove ironije je v tem, da »pisarju«, se pravi zastopniku primitivnosti in mračnjaštva, polaga na jezik teze svojih nasprotnikov v čisti, do skrajne posledice domišljeni obliki, »učencu« pa nevarna vprašanja in nedolžno iznesene, toda prav tako nevarne ugovore. Tako nastane dialog, ki je preduhovita persiflaža nazadnjaških nazorov in v katerem padajo resni nauki, kakor: besed se tujih boj, proza bodi lepote naga, poj po sili, debelo po gorjansko jo zarobi, na vprašanje kako peti; na vprašanje kaj peti pa: nam utile je zrno, dulce pleva; pesem, ki nima slovenskega imena, bodi prekleta; balade, tragedije, romance, soneti pojo ljubezen, sramežljiva muza jih sovraži; poj, kar treba je pri hiši, kar kmet in meščan s pridom slišita, itd. Skratka, objestno zasmehovanje grobega utilitarizma, polno drastičnega humorja in iskreče se dovtipnosti. »

Prešernovim nasprotnikom se je v svoji omejeni vnemi za narodno pesem, zlasti srbsko, pridružil tudi vrhovni dunajski cenzor Jernej Kopitar, ki je cenzurni rokopolis »Čebelice« zlasti pri Prešernovih pesmih opremeljal z grobimi, amuzičnimi pripombami. Prešeren ga je zavrnil s sonetom o Apelu, ki visokemu cenzorju odreka upravičenost slehernega umetniškega ocenjevanja. Določnost satire in čvrsto plastiko Prešernovih stihov v tem sonetu bo najlaže presodil, kdor ga bo primerjal s Puškinovim »Čevljarjem«, ki obravnava isto snov. A tudi drugi literarni pojavi v krogu Čebeličarjev in izven njega so deležni Prešernovega humorja v tem času. V »Puščicah« ali »Sršenih«, se pravi v epigramih, se dotakne do malega vsega, kar se v našem slovstvu godi okrog njega. Nekateri epigrami so literarno kritični: »Puščičarjem«, »Pravljīčarjem«, »Ahaclju«, »Pesmim od posušila«, »Pesmim brez s in e«, ki obravnavajo epigramatiko, basen, banalno pesmotvorstvo in abstruzne domislice, kakršna je pisati pesmi brez esov in cejev. Lite-

rarno tehničen je epigram »Šestomerjevцем«. Jezikoven — »Ravnikarju«. Nekaj jih ima svoj smisel v lapidarni karakterizaciji oseb ali nekih njihovih lastnosti. Med te spadajo: »Glosatorju«, »Zakaj se moj rojak napenja«, »Vodnik«, »Čudni dihur«, »Čebelarju«, »Pred pevcu, potlej homeopatu«, »Lesničniku in Levičniku«. Še drugi vsebujejo širše ocene splošnega literarnega položaja: »Novi pegazus«, »Vzrok nezlatega veka«, »Abecedarju«. Kakor v sonetu o Kopitarju uporablja Prešeren tudi v puščicah pogosto igro z imeni in besedno igro sploh, za katero je izredno domisel in katere se tudi sicer rad poslužuje v svoji pesmi. Njegov humor je zdaj še lahkoten, njegova ost redkokdaj trda in boleča, toda njegova kritika, zlasti literarna, je točna. Nekoliko kasneje je v že navedenem pismu Čopu obsodil tudi te svoje »sršene«, in sicer na način, ki napoveduje ostrejši ton v njegovi epigramatiki in satiri: »Mit den Seršeni habe ich mich wohl übereilt, sie dürften kaum den aculeus eines brencelj haben.« Poleg napovedi ostrejšje polemike, ki je tu skrita, govori ta kritika in vsa druga, ki se nanaša na njegove tedanje pesmi, zelo določno zoper vsako pretirano tezo o stopnji Čopovega mentorstva; to je očitno popolnoma neodvisna samokritika, ki ne potrebuje nobenega umskega pokroviteljstva.

Nekoliko objestnejši in zato tudi ostrejši je njegov humor že v sonetu »Ne bod' mo šolobarde!«, naperjen zoper Zupanov »novi jezik Ilirjanov« in bistroumno sestavljen iz Zupanovih besed ter Prešernove obsodbe. Popolnoma drugačno ostrino pa dobi Prešernov satirični verz v »abecedni vojski«, ki izbruhne v tem času. Njegova satira tega poglavja je skoraj vsa pisana v nemščini, le sonet »Al prav se piše«, ki je abecedni vojski predigra, in njen zaključek — Grobni napis metelčici sta slovenska. Nov ton vsebuje že epigram »Viel kratzfüsselnde Bücklinge«, ki se poslužuje besede, katere ne more izpisati. Toda pravi udarci padejo šele v sonetih »Des Sängers Klage«, zlasti v tretjem izmed njih, ki označuje Kopitarja z besedami »Wicht« in »ungestalter, rotbehaarter Unhold«, tedaj z določno aluzijo na njegovo telesno pohabljenost in na njegove rdeče lase. Še ostrejši pa so »Literarische Scherze in August Wilhelm v. Schlegels Manier«, ki so odgovor besnim Kopitarjevim napadom. V prvem epigramu, ki je latinski, vrže Prešeren z besedno igro z imenom Zois Kopitarju vzdevek Zoilus — kritikaster; očita mu, da je pravkar »izbljuval toliko gnoja«; da je svojo slovnico samo podpisal namestu Zoisa, kar je seveda krivično; in da je v svojem napadu posegel v »lastno smradišče«. Očita mu še njegov »ingenium suile« in še, da se je v tem boju, kakor je mesto prevedel Oton Župančič, »poslužil pač — i, saj ga vidiš — cepca!«, kar je dvoumno nedvoumna psovka, ki velja Kopitarju osebno. Ostrejši v svoji satiri

Prešeren ni nikjer. Toda tu je veljalo zmagati v imenu mlade literature in hkrati tudi osebno poplačati njenega zatiralca za njegove opazke k poetovim pesmim, v katerih je Kopitar res izdatno dokumentiral svoj »ingenium suile«. Po Čopovi razpravi in teh Prešernovih strelah je abecedna vojska utihnila. Metelčica je propadla in Prešeren ji je ob koncu leta 1833 ali v začetku naslednjega leta napisal epitaf, enega izmed svojih najbolj duhovitih epigramov, s katerim se zaključí prvo in bogatejše območje Prešernove satire. Če v tej epigramatiki ni najti večjega števila pomembnejših literarnih sodb in misli, je tega kriva tudi neznatnost poetove okolice in vsega našega tedanjega kulturnega življenja.

2.

V Prešernovi izpovedni poeziji nastopi po »Sonetih nesreče« vsaj za oko nekoliko daljši premor, ki mu ga izpolnjuje pravkar obravnavana polemika s Kopitarjem. Ljubavna lirika njegove prve dobe od »Zvezdogledov« do »Gazel« kaže, kako njegovo erotično čustvo zori in kako ne glede na ženske, ki jim ga posveča, postaja vse bolj polno in žlahtno. Očitno je, da si je prej ali slej moralo najti bitje, do katerega bi se moglo vneti z vso svojo močjo. To se je zgodilo v zgodnji pomladi 1833, kakor poroča sam nekaj let kasneje v sonetu »Je od vesel'ga časa teklo leto«. Poletje po usodnem srečanju ga sicer, kakor že rečeno, še zaposluje spopad s Kopitarjem, vendar se ves ta čas in vse ostalo leto že oblikuje v njem izpoved nove ljubezni, ljubezni do Primičeve Julije. To je usodna ljubezen njegovega življenja, ki se hoče sprostiti z močjo naravnega elementa. Mora se izraziti v tem poetu po volji usode, mora si najti obliko. Za format doživetja je značilno, da se ne skuša izpovedovati ne v drobnih pesmih ne v ilustrativnih pripovednih formah, izraziti se hoče neposredno, in to v mogočnem konceptu. Artist, kakršen Prešeren je po svojem prirodnem nagnjenju in po potrebi vsake žlahtne strasti, ki si hote in vede nadeva brzde, se za novo ljubavno pesem ne zadovolji s kakršno koli obliko. Izbere si najtežjo, ki sploh obstoji med znanimi pesniškimi shemami, sonetni venec, katerega »v magistralu komplicira še z akrostihonom«. V februarju 1834 je »Sonetni venec« dokončan.

Pesnitev je nedvomno višek Prešernove poezije. Velik del njegovega čustvenega sveta je obsežen v nji, zlasti obe poglavitni emocionalni moči njegovega srca: ljubezen in rodoljubje. V posameznih sonetih pa se oglašajo tudi reminiscence iz »Sonetov nesreče«, ki govore o »obupu, življenja gnusu«, o težkih notranjih bojih in ki z bliskoviti žarki osvetljujejo to bogato in komplicirano duševnost. Pri tem

je pesnitev eno samo veliko priznanje ljubezni, ki se doslej še ni nikdar izrazila v njegovi pesmi s tolikšno močjo. Niti »Gazele« ne vsebujejo v svojih najbolj vročih momentih takih ljubavnih priznanj, kakršna so: »Ti si življenja moj'ga magistrale«, »Srce mi je postalo vrt in njiva, kjer seje zdaj ljubezen elegije«, ali »Njih sonce ti si... luč ti ljubezniva«. Hkrati je venec kajpada veliko snubljenje, ena sama velika prošnja za ljubezen, za naklonjenost, vsaj za milost, vsaj za milost njegovim pesmim. Vse momente vsebuje ta prošnja, s katerimi jo je mogoče obzirno in plaho, a vendarle vroče izreči, jo obogatiti in povečati: ganljivo izpoved, misel na usodnost ljubezni zanj in za pesmi, strah pred žaljivostjo priznanja, brezup, opis čustva in njegove moči, moči njene bližine in spet brezup, pretresljiv opis lastnega bednega življenja, plaho upanje in spet obup, strah nadležnosti in še zadnja prošnja za milost. Popoln in izčrpen izraz čustva, ki ga Prešernov starejši sodobnik Stendhal v razboriti knjigi »O ljubezni« opisuje in slavi kot »amour-passion« ali po naše kot »veliko ljubezen«; in izraz procesa, ki nujno spremlja in ustvarja to čustvo, katerega francoski poznavalec opisuje z besedo »kristalizacija« in ki mu pomeni nehoteno, emocionalno ustvarjanje gloriole okrog podobe ljubljene bitja. V čustvu »Venca« je nežnost, je neka pobožnost, je očaranje, je ogenj želja in je zadržanost, bolečina, zavest o usodni neogljenosti pred močjo, ki tu gospodari s človeškim srcem, je otožna sanja, da s »tvojim moje bo ime slovelo«, in čista ljubavna sanja, skratka vse, kar v ljubezni je, če naj gre za resnično ljubezen, in brez česar tega velikega čustva ne more biti. Tu ni več nobene lahkotnosti in igrivosti, ki ju »Gazele« še poznajo, še manj seveda čutnosti. Edina bežna reminiscenca na prejšnjo lahko ljubavno pesem je morda epiteton »deklica prevzetna«, ki se v »Vencu« menda pojavi dvakrat in ki ljubljeno ogovarja z besedo, s katero je prej ogovarjal druge. A kljub temu je to popolnoma novo čustvo, veliko, pretresljivo; sam ga občuti svečano in usodno v najglobljem pomenu teh besed.

Med bojznimi, ki se izražajo v tem ljubavnem spevu, se pojavi tudi strah, da bo izvoljena njegove pesmi sprejela z zaničevanjem. »ker s Parnasa so očetne dežele«, ker so slovenske pesmi. Ta strah je uvod v sonete domovinske žalosti, ki zavzemajo središče in predstavljajo vrh pesnitve. Tudi to čustvo, ki ga je Prešeren dotlej dovolj neogljen izpovedal samo v »Elegiji«, se pokaže v »Vencu« v docela novi podobi. Prejasnjeno je, prečuteno in poglobljeno do popolne zrelosti in do dovršene oblikovanosti. Tega skoka od »Elegije« do domovinskih sonetov »Venca« si v tem kratkem času ni mogoče razložiti drugače kakor z veliko čustveno erupcijo in s premikom vseh plasti

v poetovi duševnosti, ki so nenadoma dvignile na površje tudi to čustvo v dokončni obliki. Strah za njegovo slovensko pesem se opira na spoznanje, da Slovenci časte samo še tuje muze in da so naše pozabljene med njimi. Zaradi domačih pesmi in zaradi njega samega se rodi v njem želja po novem Orfeju:

Da bi nam srca vnel za čast dežele...
in spet zedinil rod slovenšne cele!

Tako bi se vrnilo k nam časi sreče, ki jih je sila usode zatrla, kakor kaže naša zgodovina vse od Samove smrti dalje. Ta skrb in te želje in žalost ljubezni so njegov navdih. Sam bi želel biti čudežni Orfej, da bi zbudil »slovenšno celo« in da bi z imenom ljubljene v slovenski pesmi slovelo tudi njegovo ime, združeno z njenim vsaj v poeziji. Tako se vzpne domoljubno središče »Venca« iz njegove ljubavne tožbe in se spet izlije vanjo — preprosto in naravno: njegova ljubezen do slovenstva je enako elegična kakor njegova ljubezen do opevane in globoka organska zveza je med njegovim brezupnim hrepenenjem ter brezupnostjo naše narodne stvari, o kateri podaja v osrednjem, osmem sonetu tako klasično, pregnantno zgodovinsko podobo.

Za predstavo o Prešernovi razvojni poti in o visokem vzponu, ki ga je njegova pesem doživela s »Sonetnim vencem«, nemara ni brez koristi primerjati ravno ta lapidarni pregled naše zgodovine z njegovo starejšo inačico, ki jo poznamo iz zgodnjega soneta »Očetov naših imenitna dela«:

Kako Metulum se Augustu brani,
kaj je dozdaj Ljubljana doživela,
kak vere bramba je bila dežela,
kako pri Sisku Kolpe so pijani
omagali pred Kranjci Otomani...

Res je ta pregled ustvarjen v drugi zvezi in z drugim namenom kakor kasnejši, toda ne glede na staro zmoto glede Ilirov, ki naj bi bili naši pradedi, je poetov izbor naših zgodovinskih dejanj ali dogodkov v tem sonetu še ozek in malone slučajen, če ga primerjamo s precizno odmerjenostjo zgodovinskih dejstev v stihih, ki rišejo slovensko usodo po smrti kralja Sama:

Obložile očetov razprtije
s Pipinovim so jarmom sužno ramo;
od tod samo krvavi punt poznamo,
boj Vitovca in ropanje Turčije.

Veliko stopnjevanje zrelosti in tvorne moči, ki se kaže v tej primerjavi, je značilno za »Sonetni venec« v vsem njegovem obsegu, v njegovih

vsebinskih ter oblikovnih potankostih. Nikjer v Prešernovem delu ni njegova fantazija tako vseobsežna kakor tu, ni snovanje njegove domiselnosti tako bogato in ne ureja raznovrstnega pesniškega gradiva v čvrsteje strnjeno enotnost. Nikjer ni njegova konciznost, vsaj ne dotlej, tako dognana kakor v navedenem osmem sonetu ali kakor v prvem, ko razlaga zamotano zgradbo sonetnega venca, ki jo hkrati že uporabi za prisposodob v svoji prvi ljubavni izjavi. Nikjer doslej niso njegova čustva zgoščena v trajnejše in odpornejše formulacije, kakršnih vsebuje »Venec« celo vrsto. Nikjer doslej ne ubira milejših strun kakor na primer v štirinajstem sonetu pri popisu pomladi, ki je prisposoda njegovim sanjam o ljubavni sreči. Nobena njegova pesnitev ni vsebinsko tako izčrpna, kakor je ta, pri kateri se ti zdi, da je v nji ljubezen osvetljena in izpovedana vsa in do kraja. Pri tem pa je »Venec« vrhunec njegovega artističnega mojstrstva. Če razmišljaš o njem z najstrožjo zahtevnostjo, bi mogel pripomniti edino to, da je magistrale kot samostojna pesniška enota v primeri z drugimi Prešernovimi soneti manj izrazit, da je tedaj nekakšen povzetek in ne samostojna pesem, da pa kot povzetek ne obnavlja ali ne obnavlja dovolj določno narodnega momenta, ki v »Vencu« zavzema štiri, in to osrednje štiri sonete. To in še pripomba glede prvega stiha zadnje tercine štirinajstega soneta, ki naj bi vnesel v ljubavno prošnjo novo stopnjevanje, a se vrne k že izrečeni želji: »Naj pesmi milost tvoja vsaj obsije«, nakar se preko predzadnjega stiha tako edinstveno presunljivo prelije spet v začetni verz: »poet tvoj nov Slovencem venec vije«. Magistrale, kakršen je, pesem, ki je »trikrat peta« in katere stihi začenjajo in končujejo vsak sonet, pa je v to sijajno tkivo vpletena tako prirodno in samo po sebi umevno, kakor da ni komponirana z mislijo in vede, temveč kakor da je zrasla iz neke poetske misli, da lahko iz nje zraste nova in iz te spet nova. Pri tem pa se vse organsko vežejo v strogo obvladano in jasno arhitekturo. Vse to ustvarja s čustvenim bogastvom vred v celoti teh petnajstih sonetov ali dvestodesetih stihov razsežnosti, ki mogočno presegajo njih resnični obseg in ki vzbujajo vtis velike, duhovito spletene, mogočne mojstrovine, polne resnobnega, mestoma svečanega, mestoma pretresljivega tona poetovih izpovedi. Njegova narava je naposled dozorela in se prvič razcvetela v vsej svoji tragični čustvenosti in monumentalni človečnosti.

Kakor že omenjeno je »Sonetni venec« izšel konec februarja 1854. S tem je bilo priznanje ljubezni izrečeno javno, zakaj akrostihon, ki ga je Prešeren v nekaterih izvodih obdržal, je izdajal tudi, komu je naslovljeno. Izrečena sta tedaj ljubavna prošnja ter snubljenje in prične se drama te nesrečne ljubezni, ki traja nekako do konca leta 1857.

Dva meseca po izidu »Venca« objavi Prešeren še tri sonete (vse pesmi, posvečene Juliji, slovenske in nemške, so soneti, razen pesmi »Kam«). Prvi izmed njih »Ni znal molitve« je opravičilo za akrostihon v »Vencu«. Nekaj neizrazno duhovitega in hkrati pretresljivega je v tem opravičilu, da mu je že pred smrtjo iz srca zrasel venec, »ki — nosi črke njenega imena«. Zakaj njegovemu daljnemu pobožnemu predhodniku, trdoglavemu žlahtniču, je zrasla roža z zlatim napisom »Maria Ave« šele iz groba. Drugi sonet »Sanjalo se mi je« je hvalnica ljubljani v podobi očarljivo fantastne, sanjske pevske tekme med Prešernom in Petrarko v nebeškem raj, kjer Prešerna rešijo poraza samo Julijine čednosti. Ta sonet je nemara najbolj mirna in vedra izmed vseh pesmi, posvečenih tej brezupni ljubezni. Kajti že naslednji sonet »Velika, Togenburg!« je pesem trpljenja. Njene oči so mu »dva jezna keruba z mečem ognjenim«, preganja ga strah, da je ne bi žalil in »noben' mu žar'k v življenja noč ne sveti«.

Kljub temu nadaljuje svojo ljubezensko izpoved. V tem času priobči tudi štiri nemške sonete: »Warum sie, wert« in »Liebesgleichnisse«, ki slovenskih ne po moči izraza ne po sili čustva ne dosejajo, dasi govore vsi o njegovi ljubezni ter njeni usodi. Trije izmed njih so nekakšen poetov razgovor z občinstvom o tem, zakaj poje o svojem čustvu v slovenščini, zakaj ne poje o pomladi in kako da sploh človek, kakršen je, piše pesmi (»Nichts trägt an ihm«). Seveda so vse to le retorična vprašanja, ki jih domiselno izkorišča za vedno nove in nove variacije priznanja. Tem sonetom je soroden tudi slovenski »Vi, ki vam je ljubezni tiranija«, ki sicer morda zavrača neke mestne govorice ali vsaj ugibanja o usodi njegove ljubezni, ki pa kakor oni nemški, ne odkriva novih momentov v notranji zgodbi njegovega čustva.

Ta teče dalje v vrsti desetih sonetov, ki so v »Poezijah« nameščeni neposredno za »Vencem« in med katerimi je sonet o Togenburgu že zazvenel kot prvi mračnejši akord. Toda bolečina in obup še nista dokončna. Njun upad, čeprav le rahel in trenuten, se čuti v sonetih »Mars'kteri romar« in »Bilo je, Mojzes!« Vsaj zaključni stih obeh, zlasti drugega, nam govore tako:

Ak' gledat' smem obličje tvoje milo,
za žalostnih noči in dni samoto
mi dano je obilno povračilo.

Toda val bolečine se dvigne znova. Soneta »Oči bile pri nji« in »Kadar previdi učenost zdravnika« pripovedujeta o boju zoper čustvo in o porazu v tem boju. In če se prvi sonet zaključuje še z ljubavno melanholijo, se oglasijo v drugem že pretresljivo tragične note. Tu sta

prisposodbi z bolnikom, ki je smrti zapisan, in z brodolomcem, tu je metaforična izjava, da »zdravja nima upa«, tu je dejanski obup in poziv pogledom, mislim, željam:

Vpijanite od sladkega se strupa,
ki mi razd'jal srce bo hrepeneče.

V času teh dveh sonetov se je poetu tako ali drugače morala pojasniti dokončna usoda njegove ljubezni, zakaj zdaj je njegova bolečina stopnjevana do kraja ter nevarno posega na njegov življenjski nagon sam. O tem govorita edina lirična pesem Julijinega cikla, ki ni sonet, pesem »Kam« in strahotna balada »Prekop«, spesnena v novo nibe-lunških kriticalah. »Kam« je njegova najburnejša tožba, v kateri srečamo takoj v začetku za tega zadržanega duha povsem nenavadno silovito predstavo: »Ko brez miru okrog divjam« in ki se končuje z ugašajočim krikom o brezizhodnosti in brezupu. Še elementarnejša priča tega stanja pa je »Prekop«. Balada ima očitno zvezo s Prešernovo ljubavno usodo, nemara celo s samomorilnimi mislimi, ki, kakor vemo, poetu nikakor niso bile tuje. Toda čustvo zagrenjenosti in neke življenjske ogorčenosti se v pesmi razliva daleč preko meja erotičnega sveta. Ne, to je širša, iz neznosnejše bolečine zrastle ogorčenost, ki se sama izloči iz življenja in ki iz protesta zoper svet, zoper ljudi, zoper usodo zahteva zase vesoljno izobčenost na tem in na onem svetu:

Zakaj v prst posvečeno ste me zagrebli vi?
Ker sem se sam bil vsmrtil, je zdaj prepir zato,
al rabeljnom zapadlo, biričem ni telo?
Ne ljub'ci bit' napoti, sem v strupu smrt si pil,
zakaj bi jaz nadležen mrličem v zemlji gnil?

Tako govori njegov dvojniki v baladi, ki je »pevec«, ki je nesrečno ljubil, ki se je zaradi te ljubezni usmrtil sam in ki ga zaradi njegove posmrtni zahteve naposled »dade pokopat' k tolovajem«. Tak občutek ogorčenja in izobčenosti ustvarjata ljubezen in življenje v tem do kraja izmučenem srcu. Dalje se ta bolečina stopnjevati ne more. Toda prav v tem stanju zadene Prešerna nov težak udarec — nenadna smrt edinega prijatelja, Matije Čopa, v juliju 1835, ki ljubavni dnevnik desetih sonetov in pesmi »Kam« za nekaj časa prekine, kajti njegova pesniška pozornost se za več mesecev posveti spominu tega moža. Toda tudi te pesnitve se deloma hranijo z razpoloženjem, ki je plod poetove ljubavne zgodbe. Vendar je treba o njih govoriti posebej.

Po onem izbruhu bolečine pred Čopovo smrtjo čustvo v Prešernu polagoma upada in se spreminja v resignacijo. V tem razpoloženju se

nekako z letom 1837 vrne k svoji erotični izpovedi. In kakor iz njegove duše govori Mickiewiczev sonet »Resignacija«, ki ga tedaj prevede v nemščino:

Wer ohn' Erwid' rung seufzt, gross ist das Unglück dessen,
noch grösser dessen, den das leere Herz langweilet,
doch mit dem grössten Unglück scheint mir der betheilet,
der nicht mehr liebt, dass er geliebt, nicht kann vergessen.

Toda še pljuskaajo valovi bolečine, ki jih more pomiriti samo smrt, kakor izpoveduje balada »Zdravilo ljubezni«, ki nastane v tem času. Tudi sonet »Odrplo bo nebo« nam s svojo apokaliptično podobo sodnega dne in z zaključnima stihoma priča, kako ga usoda »brez miru žene v obupa brezna po brezkončni poti«. Ta pesem zaključuje v »Poezijah« cikel desetih ljubavnih sonetov po »Sonetnem vencu«, kajti Prešernu je bilo na tem, da se ta vrsta konča s čim težjim in čim bolj temnim akordom, ki je edini mogel biti izraz njegovega stanja, čeprav je verjetno, da sta ostala dva soneta »Na jasnem nebu« in »Zgodi se včasih« nastala kasneje. Od teh dveh je prvi, ki je eden izmed njegovih najpopolnejših in najbolj očarljivih sonetov, zadnje opravičilo za pesmi Juliji, naslovljeno nji, njeni materi in njenemu »ljubemu«. Končuje se z resignirano ugotovitvijo, da njegovi stihii nimajo nevarne moči, ki bi mogla Julijo ogreti zanj:

V njih se le tvoja cena razodeva,
pred njimi noče led srca bežati.

Sonet »Zgodi se včasih« je priložnostna pesem, oprta na življenjsko podrobnost; govori o milejši bolečini in o pesnikovi osamljenosti. Toda tudi ta priložnostna misel dobi posebno pomenljiv značaj in posebne razsežnosti s prisodobno uvodnih dveh štirivrstičnic: praznovanje krščanskih ujetnikov med mohamedani in budisti, zakaj kristjani morajo tam v daljni Kini praznovati kakor on »v samotnih kotih in z nočjo obdani«. Samotni koti, noč bolesti, obupa brezna, trnjeva pot brez konca, to je njegova usoda. Temna, bolečine polna resignacija.

S tem razpoloženjem se zaključi njegov ljubavni dnevnik, kakor imenujejo ta niz sonetov naši slovstveni zgodovinarji. Vsa poezija tega cikla ima poseben značaj in posebne razsežnosti, kakor je bilo rečeno že pri sonetu »Zgodi se včasih«. Če pregledaš vrsto prisodob, ki se ti tu od strani do strani odpirajo pred domišljijo, moraš postati pozoren na njih svečano veličino. Tu srečaš žlahtniča trde glave iz srednjeveške legende, Petrarko in Lavro in arhangelu Mihaela v svetem raju, nesrečnega križarskega viteza Togenburga iz Schillerjeve balade, vod-

nika naroda in zakonodavca Mojzesa, nebeška svetila, pobožne romarje na poti v Rim, v Kompostelje, kristjane v suženjstvu med azijskimi ljudstvi, smrti zapisanega bolnika, ki mu je že vse dovoljeno, in naposled sam sodni dan z njegovimi apokaliptičnimi strahovi. Velike in bujne podobe, ki pojasnjujejo zgodbe njegove ljubezni in ki niti za trenutek ne delajo vtisa nenaravnega pretiravanja. Ne, skladne so in kljub svoji veličini prirodno nazorne, kajti v njih so razsežnosti poptovega srca in duha. Od tod njih monumentalnost, njih svečana in nekoliko pobožna melanholija. Veliko, vzneseno ljubeče in nepopisno nesrečno srce se v njih odpoveduje svoji ljubavni sanji in se ganljivo človeško vdaja v svojo nemilo usodo.

Med zbranstvo teh sonetov pade v juliju 1855 Čopova smrt. Kot da bi se z novo muko reševala stare bolečine, se Prešernova misel in srce okleneta prijateljeve smrti. Dobrih štirinajst dni po tragičnem dogodku priobči obsežno nemško pesem »Dem Andenken des Mathias Čop«, ki obsega 28 tercijn in ki je ena izmed njegovih najglobljih in najbolj pretresljivih pesmi. Tudi ta silna bolečina si je poiskala izraz v prekomplicirani obliki. Žalostinka je po svoji zasnovi nova, mogočna sinteza vseh pomembnih elementov pesnikove duše. V nji se, mislim, edinokrat v vsej njegovi tvornosti pojavi neka metafizična misel, in sicer Schellingova misel o »svetovnem duhu«, ki da je luč; pojavi se mogoče na ljubo prijateljevemu okusu. V pesmi srečamo kratko, a ostro kritiko časa, ki »tepta, kar se žlahtnega dramati v nas« in ki »mu ni mar človeška cena«, tedaj ostrejša oblika misli, izražene že v »Slovesu od mladosti« in še tod ali tam; tu je ponovno izrečena narodna bolečina, žalost nad rodом sinov, ki se domovini odtujujejo; kratka tožba o nadah, željah, ki — kakor pravi Župančičev prevod — tako sladko igrajo, da »zmamljajo v vrtinčne nas prepade«. Tu je opisana obsežna in globoka prijateljeva učenost in njegova — Prešernovi enaka — osamljenost: »Vem, stal ves sam na zemlji si domači«. In vse organizirano v skladno, trdno celoto, prepojeno z neko svetlo in vzneseno žalostjo.

Hkrati s to žalostinko pripravlja Prešeren v spomin prijatelju še drugo, obsežnejšo pesnitev »Krst pri Savici«, ki ga s posebnim sonetom posveti njegovim manom. Kljub temu, da je ep zložen v izredno zahtevni obliki, deloma v tercijnah, deloma v stancih, je teh pet sto stihov v pol leta koncipiral in dovršil; v januarju 1856 je delo izšlo. Kakor vsaka njegova pomembna pesnitev je tudi »Krst pri Savici« spojina obsežnih kompleksov njegovega notranjega sveta. V uvodnem

sonetu »Matiji Čopu«, ki vsebuje nekaj najlepših njegovih izpovednih stihov, kakršna sta ona dva iz prve tercine:

pokopal misli visokoleteče,
želja nespolnjenih sem bolečine...

govori tudi popolnoma določno, kakor je storil že v »Sonetnem vencu«, o vlogi tega umotvora v njegovem čustvenem življenju in o njegovi zasnovi:

ločitvi od njega mi je hladilo,
bila je lek ljubezni stari rani.

Tu sta podani osnovni čustveni sestavini epa, ki se strneta v oznanjanje minljivosti sladkih zvez na svetu in v pokopu visokoletečih misli ter bolečin neizpolnjenih želja, skratka v resignacijo. Vsebuje pa sonet še pomembno paralelo in nasprotje med poetovim spoznanjem o sreči ter njegovo sposobnostjo zanj. Nakazana je v dveh parih stihov:

...srečen je le ta, kdor z Bogomilo
up sreče onkraj groba v prsih hrani.

To je objektivna ugotovitev. Nato spregovori v prvi osebi o sebi ter konča:

srce veselo in bolno trpeče
vpokoj'le bodo groba globočine.

Skratka, zanj velja samo pokoj, ne sreča, samo pokoj, mir v groba globočinah. Izjava tedaj, ki vnaprej zavrača vsako pomisel na kakršno koli religiozno koncepcijo tega epa in ki se v nji izraža samo nova, širša podoba znane nam resignacije. Seveda pa je v »Krst« vtkana še važna komponenta njegovega čustvenega sveta, narodna bolečina, čustvo za čast naroda in vera v njegovo usodo, čeprav je ta moment pomaknjen v dogodke naše davne zgodovine.

Kot zgradba je epos sestavljen iz »Uvoda« in »Krst« . »Uvod« je monumentalna introdukcija v dogodke epa, med katerimi predstavlja časovno predzadnje poglavje. »Krst« sam pa je sestavljen iz treh delov: iz dogodkov pred »Uvodom«, iz dogodkov, ki teko istočasno z zgodbo »Uvoda«, in iz dogodka, ki mu sledi. Tercinski »Uvod« je klasična junaška epika o krvavih bojih, ki so spremljali pokristjanjenje Slovencev v osmem stoletju našega štetja. Lapidaren je, nazoren in dramatičen. Paralelo mu je težko najti celo v svetovni epiki. Njegovi stihi zvene kot bron. Med njimi se dvignejo najvišje besede Črtomirovega govora vojščakom pred zadnjim porazom, besede, v katerih vidi vrsta generacij med Slovenci Prešernovo vero in prerokovanje o bodočih usodah naroda. Deroči tok velikih dogodkov se v »Krstu« ustavi in prelije v

izrazito osebno dramo. Prvi del »Krsta« izpolnjuje po kratkem uvodu opis Črtomirove in Bogomiline ljubezni. To je poetična idila, zelo izjemna Prešernova sanja o srečni ljubezni, uprizorjena z vso melanholično opojnostjo njegove pesniške fantazije. Toda ustvarjena zato, da jo usoda pogazi. Prehod v uničenje ali v odpoved je Bogomilina povest o njeni spreobrnitvi, v kateri Prešeren ne pokaže samo tega procesa, marveč ustvari tudi čudovit značaj ljubečega ženskega bitja, ki pač nekoliko naglo, globoko dojame vse subtilnosti krščanske vere. Nato dogodek sam: spor o krščanstvu med Bogomilo in Črtomirom, v katerega poseže tudi krščanski duhovnik, Črtomirov zlom in krst. Spor je seveda uprizorjen z argumenti visoko razvite krščanske zavesti in je zgodovinsko nerealističen. Tudi Črtomir ni res živ značaj, ali vsaj ne izdelan značaj, ki bi mogel dati njegovemu zlomu prepričevalnost. Poteza, s kakršno je tu opisan njegov odnos do stare vere očetov, je vsekakor presenetljiva in gotovo prekasno poudarjena. Tudi on kljub jasnosti razlage nekako naglo dojame smisel odpovedi, ki je vendarle zapletena krščanska posebnost. Skratka, ta del epa je pravzaprav zasnovan bežno in preneglo drsi v katastrofo, v odpoved, v resignacijo, ki je smisel in čustveni povod za pesnitev. Prešernu ne gre za podrobno in realistično utemeljeno dramo, gre mu za povest o tragični resignaciji, ki naj bo prispodoba resignirani melanholiji njegovega srca, čeprav sam nemara nekoliko šaljivo označuje epos v pismu Čelakovskemu za »metrično nalogo« in za stvar, s katero da »se je hotel prikupiti duhovščini«. Ne, ep je ves zajet iz temnega in vdanega čustva, ki ga je poln sonetni ciklus po »Sonetnem vencu« in ki to pesnitev, spesnjeno v čudovitih stancah in polno izredno plastičnih podrobnosti, časovno objema. Toda preenostranska bi bila naša predstava o tem poetu »preživega srca«, če ne bi hoteli opaziti dejstva, da je kake tri mesece po tej poemi o resignaciji in nekaj časa pred melanholičnimi soneti, kakršna sta »Zgodi se včasih« ali »Odprlo bo nebo«, ki vendar pričata o vztrajnosti njegove ljubavne bolečine, napisal šegavo in okroglo pesmico »Ondan si začela«, ki po lahkotni prebrisanosti prekaša njegove začetne hudomušne popevke. V tem srcu je bilo prostora za vse, in dovtipnost ni usahnila v njem nikoli, naj je preživljal kar koli težkega.

Z zadnjimi soneti ljubavnega dnevnika v letu 1837 je Prešernova lirika, ki izpoveduje ljubezen do Julije, končana. Kar se v njegovi pesmi še nanaša na to čustvo, je v bistvu nekakšen otožen spomin, kot na primer sonet »Je od vesel'ga časa« ali pa pripoved o izteku te velike in pretresljive ljubavne drame. Kajti kakor se vsako čustvo, zlasti tako, ki mu življenje ne daje vzpodbude, prej ali slej izčrpa, tako je

doživelo svoj konec to, vsaj v svoji živi intenziteti, čeprav seveda v pesnikovem življenju ni izginilo brez pomembnih sledov, brez ostankov neke bridkosti, ki jo v srcu zapuščajo življenjske izkušnje in ki melanholijo občutljive osebnosti samo še stopnjujejo. Usoda je poskrbela, da tudi ta prelom v čustvenem življenju Prešernu ni bil ne lahak ne sproščujoč.

V času, ko postane njegova ljubezen do Julije popolnoma in dokončno brezupna, ko postanejo njegove tožbe, želje, snubljenje in priznanja življenjsko nesmiselni in ko se njegovo čustvo v resignaciji umiri ter potihne, se sreča z zelo mladim, preprostim dekletom, Ano Jelovškovo, ki je bila dotlej rejenka v hiši njegove izvoljenke. In ker življenje vendarle zahteva svoje, se razvije med skoraj štiridesetletnim poetom in Ano ljubavno razmerje, ki s presledki traja do konca njegovega življenja in v katerem mu Jelovškova rodi tri nezakonske otroke. Nadomestilo za čustvo do Julije to razmerje ni bilo nikoli in, če odštejem »Nezakonsko mater« ter balado »Ribič«, mu Ana ni dala pobude za nobeno pesem. In kar je pri tem najmučnejše, Prešeren se od vsega začetka natančno zaveda, v kaj se podaja in kaj njegov korak pomeni moralno.

O tem priča in govori balada »Ribič«, ki ima nemara v naslovu skrito aluzijo, kakršnih se je Prešeren rad posluževal, na domače ime »Pri ribiču«, kakor se je v Vrbi reklo njegovi rojstni hiši. Na vsak način so tudi brez tega opozorila avtobiografski elementi v pesmi očitni. Kdo drugi kakor on sam naj bo ta ribič, ki mu »žarki zvezde lepe več let ljubezen sijejo v srce«, ki ga tako zapeljivo skušajo »do pasa morske dekleta nage« tako s svojimi ponudbami, kakor z ljubosumnostjo, ki jo ne brez razloga dramijo v njegovem srcu? Telesno dražljivi moment je tu tem bolj poudarjen, ker je v vsej Prešernovi resni poeziji zelo redek in še ker je zoperstavljen »čistim željam«, kakršne v ribičevem srcu vzbuja zvezda, v katero je zamaknjen. Njegova ljubezen je postavljena pred odločitev med nebesno in zemeljsko Venero in prav nič težko ni vedeti in razumeti, kdo sta obe ženski, skriti v prispodobah te balade, in kaj katera od njiju more in sme biti. Balada je priznanje erotične moralne dileme, v kateri je izpovedana vsa resnica o drami njegove ljubezni, vsa resnica o tem, kar je v življenju stopalo na njeno mesto.

Kak dolgo še misliš ti gledati v njo?
Al čakaš, da pade zvezda z nebes,
al, da bi k nji zletel, čakaš peres?

Bilo bi drugemu čakati' dolg čas,
bilo bi drugemu čakati' mraz,
bi drugi se ne ogibal nas.
...bi drugi odprl oči,
bi videl, kak blizu strelca stoji
lepota, ki zanjo srce ti gori.

Ta govor morskih deklet je v zadnjih treh vrstah neposredno nadaljevanje soneta »Odprlo bo nebo«. In kakor je v svetu te pravljice vzporeditev nedosežne ljubice z zvezdo starinska, tako je zaključek te edinstvene balade nenavadno diskretno in prav moderno nedoločen. Njena problematika, v evropski poeziji Prešernovega časa popolnoma originalna in nova, odpira važen vpogled v zgodbo tega srca, ki tu nekje doživlja začetek nove in morda strašnejše drame:

Al tak za pevkami ribič hiti
kdo ve! al sam pred seboj beži?
Zgubljen je, vtopljen je, se bojim...

»Ribič« je tedaj povest o koncu ljubezni do Julije. Hkrati s to balado ali nekoliko kasneje, izpoje Prešeren poslednje stihe o svoji veliki ljubezni v neposredni lirični obliki. To štirivrstično pesem imenujejo literarni zgodovinarji grobni napis ljubezni do Julije. In Prešeren jo je postavil za motto svojim poezijam, se pravi svojemu življenju, Formulirana ni samo kot ljubavna tožba, marveč nekoliko širje, splošneje. Po glavnem motivu nekoliko spominja na prvo kitico Mickiewiczovega soneta »Resignacija«, ki v razmišljajoči, toda z izkuštvom nasičeni obliki govori o stanju, podobnem tedanjemu Prešernovemu razpoloženju. Toda Prešernova pesem je z lapidarno plastiko neposredno izpovedana žalost njegovega opustošenega srca, ki v svoji onemoglosti koprne vsaj po mukah ljubezni, če že njene sreče ne more biti deležen. Za vednost o njegovi erotični drami je bistvena ugotovitev: »srce je prazno«. Velika ljubezen je končana: srce je prazno.

V tem stanju, katerega teže se zave zdaj do kraja, se poet zateče k svojemu poklicu. Zavest o tem »opravilu« je edina stvar, ki mu lahko da moči za življenje z obupanim in praznim srcem, edino boдрilo ali z njegovo besedo edino »osrčenje«. S to pomenljivo besedo je takrat naslovil pesem, ki jo iz »Poezij« poznamo kot pesem »Pevcu«. Kakor obe prejšnji, tudi ta pesem ni več zložena v komplicirani klasični obliki in vendar se veliki artist tudi pri tem zadnjem pridušenem kriku še zadnjič originalno poigra z rimami, ki se vrste v tradicionalni zaporednosti vokalov. In v to igračo ne samo da vtisne svojo misel o pesnikovem poslanstvu, o katerem govori v prvih treh kiticah, in ne poda

samo nove, zgoščene podobe svojega stanja, ki mu je ime praznota, marveč tudi resignirano, usodi vdano, a vendarle hkrati kljubovalno in pretresljivo bodrilo:

Kako
bit' hočeš poet in ti pretežko
je v prsih nosit' al pekel al nebo!
Stanu
se svojega spomni, trpi brez miru!

»Pevcu« pomeni zaključek Prešernove bujne moške dobe in njegove najrazkošnejše ustvarjalnosti. V ljubezni je poražen in odklonjen, zapleten v nesrečno razmerje z žensko, ki mu ne more biti družica, v civilnem poklicu podrejen, brez upa na samostojnost, pri avstrijskih oblasteh zaradi svoje brezbrizne iskrenosti na slabem glasu kot »Freigeist« ali sumljiv človek, v pesniškem poklicu popolnoma osamljen, malo razumljen, človeško razgaljen in zato v svoji okolici vsaj pomilovan, če ne preziran. Toda pesnik je tisti, ki jasni temo duha in ki odjemlje svetu tegobe in bolečine. Smisel tega poklica mu nalaga prenašati vse: žalost, muko, brezup, ves pekel življenja. Nositi v prsih pekel in vendarle peti. Važni sta njegova naloga in dolžnost, njegove muke ne. To je popolna podreditev vsega osebnega višjemu zakonu življenja, zmaga višje zahteve nad osebnimi sanjami in željami, zmaga poslušnosti notranjemu glasu pred individualnimi težnjami. In ta zavest, dosežena s trpljenjem, pa tudi z globoko vednostjo o pesniškem poklicu, je — njegova zrelost.

Po »Pevcu« (1838) nastane v njegovi tvornosti trileten premor, seveda če ne štejemo nekaterih neznatnejših storitev, ki so vrhu tega resnično zelo redke. Videti je, da se njegova pozornost obrača od osebnih momentov k širšim in splošnejšim predmetom, predvsem pa ga zaposluje vprašanje narodnosti. V tem času se prijateljsko oklene poljskega izseljenca Emila Korytka, ki zbira naše narodno blago, mu pri tem pomaga in snuje z njim neodvisen slovenski kulturni list. Toda 1839 Korytko umre in Prešeren ponovi svoje prizadevanje v drugi kombinaciji in po vrnitvi prijatelja Andreja Smoleta iz inozemstva še v tretji. Toda konec leta 1840 nenadoma umre tudi Smole. Ta smrt napravi konec tudi temu njegovemu prizadevanju. V tem času vodi pismeno diskusijo z Vrazom o ilirizmu in slovenstvu, v kateri s sijajnimi in globokimi razlogi zavrača Vrazov poziv, naj se temu jugoslovanskemu gibanju in skupnemu jeziku priključita tudi Prešeren sam in slovensko slovstvo kot celota. Zgodovina je Prešernovo stališče potrdila, dasi je bilo ilirsko gibanje znamenit predhodnik politične združitve jugoslovanskih narodov.

Triletni premor po pesmi »Pevcu« se časovno ujema s prvimi tremi leti Prešernovega razmerja z Ano Jelovškovo. To razmerje, kakor že rečeno, v njegovi pesmi ni zapustilo sledov, razen že omenjenih dveh pesmi. Toda v letu 1841 se Prešernova pesem oglasi znova, in sicer vnovič kot pesem z ljubavno tematiko. Ljubezen, za katero gre, ne velja Ani, a se ne nanaša niti na Julijo. Literarna zgodovina je dognala, da je posvečena mlajši hčeri krčmarice Podbojeve, Jerici. Sicer pa oseba ni važna. Nove pesmi se globoko razlikujejo od tistih, ki so govorile o Juliji. Prvo, s čimer zbude pozornost, je njih oblika. Razen v priložnostnih stvareh ne srečamo v tej zadnji dobi Prešernove tvornosti nobenih umetnih oblik več, ne sonetov ne tercijn ne stane. Spesnjene so večidel v preprostih štirivrstičnih kiticah, kar je pri tem izrazitem artistu nemara znak dozorelosti, ki je dobila svoj prvi izraz v pesmi »Pevcu«, nemara pa tudi znak neke utrujenosti, ki je morda posledica vsega, kar je preživel. Tudi ni več v njih bujne in visoke metaforike, ki je značilna za sonete Julijine dobe. Govorica teh pesmi je povsem naravna in preprosta, vendar nenavadno neposredna. Novo je tudi čustvo, ki se izraža v njih in ki nima več nekdanjega velikega, malce svečanega in usodnega značaja. Resno je, toda nekako skromnejše, nemara treznejše ali bolj uvidevno, nekako vnaprej resignirano in v zadnjem bistvu globoko melanholično, da, celo tragično, kakor nepričakovano zazveni zadnja kitica sicer dovolj igrivih »Ukazov«. Hkrati se v njem znova pojavi element, ki je v pesmih Juliji popolnoma izginil, ki pa je bil značilen za njegove začetne erotične pesmi, to je igrivost. Toda tu je zastrta s tiho otožnostjo. Tako v pesmih »Prošnja«, »Vso srečo ti želim« in zlasti v »Ukazih«. Značilno za to erotično liriko pa je tudi dejstvo, da je v nji ljubavne prošnje sorazmerno malo in da se nikjer ne povzpne do nekdanjega rotenja in vročega snubljenja. Visoko poetično vrednost doseže kot pesnik ljubavne prošnje samo s pesmijo »Pod oknom«, ki je ena izmed najslajših Prešernovih pesmi. Toda če odštejem novi melanholični ton, je v tej pesmi vrsta obratov, ki so v njegovi ljubavni liriki že znani, kakor so prošnja vsaj za milost pogleda, prošnja vsaj za usodo še nerojenih pesmi in podobni.

Bistveno nove pa so v tem erotičnem ciklu, ki je po obsegu znatno manjši od Julijinega, pesmi, katere bi označil kot pesmi slovesa, ločitve, spomina. Ta življenjski položaj je v Prešernovi erotiki nov; v zvezi z Julijo je bil tako rekoč nemogoč. Od nje se ni nikdar poslavljajal ali ločeval, v zvezi z njo je mogel samo resignirano tožiti, tu pa gre za razhod, za ločitev. Pesmi tega doživljaja so tri: »K slovesu«, »Zgubljena

vera« in »Sila spomina«. Od njih je nemara najbolj racionalna in čustveno najslabotnejša »Izgubljena vera«. Po nekem motivu je spet nekakšna ponovitev soneta »Odrplo bo nebo« in balade »Ribič«. Vendar ostane v »Izgubljeni veri« usodni »pogled«, ki mu vero vzame, popolnoma nejasen. In če v onem sonetu tak pogled spremlja silovita poetova bolečina, če je v »Ribiču« povod, da ta odvrne oči od zvezde ter se v zmedi in obupu izroči elementom, je tu podoben pogled kriv, da nad izvoljeno ugasne glorijska, ki jo daje verna ljubezen, in da se mu ta ženska iz »bogstva« spremeni v »lepo stvar«. Doživetje je opisano z vso vednostjo, toda ne s povsem jasnim čustvom, ki ni ne prav obžalovanje ne prav žalost ne strasten ali samo bridek očitek niti ne docela hladna ugotovitev.

Veliko bolj določno in intenzivno je čustvo v ostalih dveh pesmih te skupine, ki sta vsaka zase v Prešernovem novem, preprostemu načinu popolni. Prva od njiju je »K slovesu«. Koliko čustva je ujetega v to rahlo in prozorno mrežo skromnih besed! In čustvo samo, ki pritajeno in z resignacijo premagano ihti od stiha do stiha. Vdanost je v njem in tožba hkrati, svojevrstno otožen mir in neka modrost, ki se zaveda svoje nevesele usode ter jo priznava kljub bolečini v srcu, o katerem govori:

Saj ni pred bilo veselo,
ko za tebe se je vnelo,
naj ne bo prihodnje dni...

Neka melanholična luč povelečanega trpljenja in pokornosti usodi sije iz te popolnoma neposredne in pretresljive pesmi, ki ji je v Prešernovi erotični liriki sorodna samo še »Sila spomina«.

Med obema pesmima leži dokončna ločitev, verjetno proka ljubljene dekleta. V tem položaju nas Prešeren iznenadi z novim pogledom na svojo ljubezen; njegovo srce, vnaprej resignirano in vajeno trpljenja, ne toži več. Njegova pozornost se obrne k nezvesti ljubici, k njenim čustvom in k njenemu notranjemu stanju. Morda si išče pri tem utehe in tolažbe? Zakaj v njenem srcu mu pokažeta čut in domišljija stvari, ki so zanj nekako vznemirljive, radostne ali vsaj tolažilno presenetljive:

Vendar na mene še nekaj te veže...

Veže jo neka trajna vznemirjenost, neko pogrešanje, vežejo jo spomini in njegove pesmi, vežejo jo nemara tudi skrivne želje, ki ne poznajo ovir, niti najbolj usodnih ne. Nepojmljive in nepopisne so te vezi od bitja do bitja. To so neka zatajena, le na pol zavedna ali celo nezavedna čustva, ki vzbujajo nepričakovane ljubavne reakcije in izbruhe:

Pravijo vendar, da slabo plačilo,
kdor me pri tebi zatoži, dobo.

In neuničljive so te vezi, zato Prešeren prvič in ediniokrat v svoji pesmi pravi o svojem srcu, da je »prevzetno« in prvič in poslednjič izreče melanholično samozavestno prepričanje:

...mene po sili
pomnila boš ti do zadnjega dne.

Da, to je melanholično zadoščenje. Vso pesem, vso njeno meditacijo in sanjo spremlja žalost, žalost zaradi ljubljene, zaradi ljubezni, ki je končana, ne da bi se bila uresničila, in ki vendarle še je in bo do zadnjega dne. Kakšna subtilna tožba nad subtilno stvarjo človeškega srca, izpeta preprosto, stvarno, rahločutno in tajnovidno, toda s tiho melanholijo. In to je Prešernova zadnja ljubavna izpoved.

Po tej zadnji erotični pesmi se mu ljubavni motiv oglašja samo še v objektivnih pesniških oblikah, v dveh monologih, kakršna sta »Mornar« in »Nezakonska mati«; v šaljivem dialogu, kakršna je pesem »Od železne ceste«, in v baladah, kakršni sta »Judovsko dekle« in hudomušni »Sveti Senan«. Ta ali ona od prvih, zlasti nemara »Mornar«, spada med pesmi, ki naj bi »ugajale kmečkim fantom«, o kakršnih poročja v decembru 1845 Vrazu, da se z njimi ukvarja. Kljub temu, da so te pesmi vsaka v svoji zvrsti pomembne, je jasno, da se v njih ne nadaljuje poglobljeni tok Prešernove izpovedi in da se je njegova pozornost po poslednjem razočaranju v ljubezni obrnila k drugim, splošnejšim temam, kakršni sta narodnost in literatura.

Predvsem narodnost. Od mladostne elegije se ta motiv neprestano vpleta v njegovo pesem. Glede na našo narodno in politično resničnost je razumljivo, da pri tem predmetu v njegovi poeziji prevladujeta tožba in žalost, dasi v »Sonetnem vencu« in »Krstu« srečamo tudi vedre in celo optimistične izjave; a ko pol leta po izidu »Krstu« Prešeren piše Čelakovskemu o veselem upanju, ki ga glede bodočnosti Slovanov vzbuja v njem živa narodna vnema med Čehi, vendarle pristavlja lakonično in zelo resno: »Wir fürchten nur, dass nicht eher unsere Nationalität zu Grunde geht.« Bojazen in skrb, ki sta tu izražena, ga spremljata do »Zdravljice« in preko nje, kakor priča pesem »V spomin Andreja Smoleta«, kjer se ta misel ponovi v elegični obliki:

V zemlji slovenski, predragi deželi,
ki si jo ljubil presrčno ves čas,
v kateri očetje so naši sloveli,
ktera zdaj ima grob komaj za nas.

Zaradi te bojzani je nemara v tem zadnjem razdobju pred izbruhom marčne revolucije, ob novini leta 1844 povzdignil svoj glas, da bi predramil slovenska srca, jim vlil odločnosti in poguma ter dal slovenskemu nacionalnemu čutu pravo in zdravo vsebino, kakršno je čutil v sebi. Tako je nastala »Zdravljica«, ki je njegova najbolj programatična pesem, čeprav ne izraža drugega kakor njegove patriotične želje, in njegova najbolj bojovita pesem, čeprav je po svoji volji povsem človečanska. Posvečena je vsa domovinski ljubezni, ki jo izpoveduje v pozdravih, pozivih, željah in bodrilih. Smisel vseh je prostost naroda, ki je opredeljena z besedami:

Da oblast
in z njo čast,
ko pred spet bosta naša last!

V drugi inačici se ta dvojica atributov svobode spremeni v realistično trojico: oblast, čast in obilnost. Prostost ali svoboda je naravna pravica naroda, zato si Prešeren ne pomišlja klicati »groma iz oblakov«, ki naj trešči v sovražnike naroda, niti opozarjati mladeniče, da jih bo čas poklical srčno braniti domovino, niti želeti, da bi bil novi rod »strah sovražnikov«. Toda samo sovražnikov in zatiralcev, zakaj svoboden naj bo vsak narod. Smisel svobode pa sta mir in bratsko sosedstvo med narodi, kakor oznanja v sedmi kitici te pesmi s tisočkrat in tisočkrat navajanimi stih:

Žive naj vsi narodi...

Sto deset let, pred katerimi je pesem nastala, ji ni vzelo ali zmanjšalo ne cene ne aktualnosti. Nasprotno, pravičen sodnik ji je šele naš čas. Rojena ne iz političnih kombinacij, temveč iz srca, ki je čutilo zdravo in globoko človeško, je ostala z našim človekom in mu je še danes napotilo k pravemu patriotizmu, ki more in mora biti osnova miru in bratstvu med ljudmi in narodi. Pri tem je pesem popolnoma preprosta v svoji dikciji, kakor je preprosto vse, kar je resnično veliko.

Pesmi, ki so obravnavane na tem mestu, je Kidrič uvrstil pod zaglavje »Poslednji ljubljanski obračuni«. S tem je hotel poudariti, da gre v njih za neka Prešernova končna dognanja, za neke zaključke. Gotovo spada mednje »V spomin Andreja Smoleta«, ki je napisana približno v istem času. Posvetil je to elegično napitnico svojemu prijatelju ob obletnici njegove smrti. Pesem se prične s temačnim stihom: »Črne te zemlje pokriva odeja...« in se kmalu nato zmrača še bolj:

Zraven si take zdravljice pojemo,
da ni nesrečen, kdor v grobu leži.

Sledi opis Smoletove življenjske poti in njegove smrti, ob kateri se mu je izpolnila edina želja, da leži pokopan doma. Tu se oglasi ona pre-tresljiva narodna bolečina v kitici o slovenski deželi, ki je bila pravkar navedena. In naposled edina, čeprav melanholična tolažba v celi pesmi, če moremo ta dva stiha imenovati tolažbo:

Težka človeku ni zemlje odeja,
vzamejo v sebe ga njene moči...

Melanholična misel, ki jo pretrga ali prežene? z nenadnim pozivom: »Trčimo, bratje!« Resnično elegična zdravljica, ki živo osvetljuje Prešernovo razploženje v zadnjih letih njegovega življenja.

Naravno je, da je v pesmi podana človeška ocena bratca Andreja. S posebnim poudarkom je to storjeno dvakrat, v stihu: »Kak si za srečo človeštva bil vžgan« in v kitici:

Videl povsod si, kak iščejo d'narje,
kak se le vklanjajo zlat'mu bogu;
kje bratoljubja si videl oltarje?
S srcem obupnim si prišel domu.

V tej kitici sta ponovljena motiv in misel, ki ju najdemo v njegovi pesmi vsakokrat, kadar hoče poudariti nasprotje med žlahtnejšo človečnostjo in življenjem, ki ga navdaja z ogorčenjem in odporom. Tako je bil že v »Slovesu od mladosti« ogorčen nad tem, »da le petica da ime sloveče, da človek toliko velja, kar plača«; nekoč ironično grozi, »da cel dan iz pravn koval bo rumenjake«, ne pa tlačnil ljubezni; v »Glosi« naravnost zoperstavlja pevcu sleparja, ki »grabi d'narje vkup gotove in ki kupuje si gradove«; nekoč z vidnim zaničevanjem ogovarja tako vrsto ljudi z besedami: »vi, ki samo veste, kaj posojila neso, kaj hiše, polje, kaj kupčija«; v to kategorijo spadajo ljudje, o katerih poje pokojnemu prijatelju Čopu:

Du siehst und fühlst nicht, wie mit rauhen Tritten
getreten wird das Edelste im Leben...
wie kühn die Stolzen ihre Häupter heben,
sie, die des Menschen wahren Wert nicht kennen.

Nasprotje vsem tem v grobo sebičnost pogreznjenim ljudem so pravi ljudje, med katere šteje oba svoja prijatelja in seveda tudi sebe. V pesmi Smoletu je ta misel v najkonkretnejši obliki dvignjena do splošne sodbe o dejanju in nedejanju sveta. Tudi ta sodba in dejstvo, na katero meri, sta gotovo sokriva melanholičnih besed, »da ni nesrečen, kdor v grobu leži«.

Iz prijateljstva je nastala tudi slovenska pesem »V spomin Matije Čopa«, ki na sploh zaostaja za nemško žalostinko, zakaj spesnena je deset let kasneje, ko bolečina izgube ni bila več tako živa. Najdemo pa v nji nekoliko konkretnejše besede o Čopovi literarni vlogi ter optimističen zaključek, češ »seme, ki ti zasejal si ga, že gre v klasje veselo«. Tako niha Prešernovo čustvo med upanjem, optimizmom in strahom za usodo slovenstva. Morebiti je pobudila to spominsko pesem tudi misel, da bi morale »Poezije«, saj jih zdaj intenzivno pripravlja, iziti brez pesmi Čopu, ki je vendarle marsikaj prispeval k dovršenosti te knjige. O literaturi sami v pesmi ni posebej govora. Tega predmeta se je dotaknil pred tem v dveh pesmih, ki resnično predstavljata nekakšna obračuna. Prva je posvečena spominu edinega njegovega predhodnika v slovenski poeziji, spominu Valentina Vodnika. Njena vsebina je usoda pesnika na svetu, o kateri je govoril že večkrat, zlasti v »Glosi« in »Pevcu«. Tu jo podaja v poetični prispodobitvi z življenjem bajeslovnega ptiča Feniksa. Prešernova misel poudarja v ljubeznivih verzih, zloženih v ritmu in kiticah, ki so značilne za Vodnika, predvsem eno dejstvo pesniškega življenja: samoto. »So zvezde sestrice, mu mesec je brat« ... in z bridkejšim poudarkom: »zanj družba ne mara in on ne za njo...« Samota in neutrudno delo za nesmrtnost. Očarljiv in s subtilnim čutom izrečen poklon starejšemu tovarišu v poklicu in usodi.

Druga pesem s tematiko o literaturi, je »Orglar«, ki obnavlja temo, obdelano na začetku Prešernove literarne poti v »Novi pisariji«. Zato je tudi ta pesem nekakšen obračun. Obe sta satiri, toda kolikšna je razlika med njima! Med nastankom prve in druge je minilo celo življenje. Obe obravnavata vprašanje, kako in kaj peti. V »Pisariji« popolnoma prevladujeta ironija in karikiranje zaostalosti ter preproščine nasprotnikov. Sama prešerna mladost, polna prekipevajočega humorja in nebrzdane domiselnosti ter duhovitosti, se izživlja v nji. In ta mladost se tudi povsem zadovolji s posmehljivo negacijo. Kako peti? Nikakor ne, kakor uče mračnjaki. Kaj peti? Bog se usmili, samo ne neumnosti in neslanosti, ki jih svetujejo in celo zahtevajo oni. »Orglar«, ki je nastal zdaj, v Prešernovi zrelosti, skoraj na kraju njegovega pesniškega dela, govori drugače. Njegov ton ni široki smeh duhovitega človeka, ki nekoliko razdraženo zasmehuje zaostalost in banavzarstvo, ne, njegova osnova je smehljaj, šegav, ljubezniv in na dnu resnoben. Vprašanje, za katero tu gre, je: kaj peti? Zdaj se Prešeren ne zadovolji več z odklanjanjem tujega stališča, kakor se je v mladosti, marveč poda svoj odgovor. Za ta namen ustvari prijazno legendo o orglarju-puščavniku in njegovem bogaboječem trudu, da bi »ptičev kore« naučil peti svetih pesmi. Pripoveduje jo z ljubeznivo

ironijo in s prav tako milo ironijo položi bogu v usta svoj duhoviti in modri odgovor:

Komur pevski duh sem vdihnil,
z njim sem dal mu pesmi svoje;
drugih ne, le te naj poje,
dokler da bo v grobu vtihnil.

V tej mirni in umno ironični »legendi« je neka tiha spravljalnost, ki pa si ne dovoli nobene stvarne popustljivosti. Pomirjena je samo mladostna strast. Misel je ostala ista. In ta je taka, da bo zmeraj zanimiva in poučna, vse dotlej, dokler se bodo na svetu pojavljale želje in hotenja usmerjati poezijo z navodili, zahtevami in predpisi.

Prešeren je vse svoje življenje spremljal slovensko književnost z vročim zanimanjem, ki ga dobro poznamo tudi iz njegove korespondence. Komentiral jo je, pogosto pa tudi ironiziral s svojimi duhovitimi, včasih pa tudi ostrimi epigrami, v katerih je zajet skoraj popoln kritičen pregled literarnega snovanja v njegovem času. Svoja epigramatična in satirična dela je v glavnem dovršil v dveh razdobjih, v času »Čebelice« ter abecedne vojske in na zaključku svojega opusa, se pravi nekako okrog leta 1845. Med obema razdobjema, od katerih je bilo prvo tu že obravnavano, je napisal samo dva pomembnejša satirična soneta: nemškega »An böser Wunde leidend«, ki je namenjen, kakor pravi akrostih, cenzorjema Pavšku in Stelzichu kot svarilo, ker sta mu iz nemške pesmi Čopu črtala šest najtehtnejših tercijn. Drugi, »Izdajavcu Volkmerjevih fabul in pesmi«, je naslovljen Murku, kateremu očita, da je izdal te »neslane pesmi« in da je izdal slovenstvo. V obeh sonetih je Prešeren zelo oster, kajti prvi se zaključuje z ogovorom »volka korarska«, drugi pa celo z »izdajalcem«, kar je vsaj v Murkovem primeru po sodbi literarne zgodovine pretirano.

V zadnjem razdobju svoje epigramske satirike je Prešeren še vedno zainteresiran za knjižne pojave pri nas, vendar se zdaj njegova pozornost razširi tudi na politično in kulturnopolitično območje. »Nekim pevcem duhovnih pesmi«, »Kremplju«, »Izdajavcu Volkmera fabul in pesmi« so epigrami literarne vrste. Značilen zanje in za vse ostale tega časa je težki in nekam okorni, včasih celo težko umljivi slog, ki ga uporablja v teh sorazmerno slabo pisanih distihih. Še se igra z besedami v njih, tako z besedo »duhovna pesem«, kar se mu izoblikuje prezamočano, ali z besedama »rokodelsko-kmetijske« — »rokovnjaško-kmetavske«, kar je nekoliko preprosto, četudi je njegovo razpoloženje nasproti »Novicam« in novičarjem popolnoma razumljivo. Ali je kriva te oglatosti mera stiha, ki ga edinega ni prav obvladal, ali kaj drugega,

dejstvo je, da v teh epigramih ni ne lahkotne igrivosti njegovih zgodnjih sršenov ne njihove vesele zbadljivosti. Zdaj je nekoliko robat in njegovi udarci padajo trdo. Trda moralna kritika je epigram o Kopitarju, napisan ob njegovi smrti, ki priča o neki posebni Prešernovi nepomirljivosti nasproti temu možu, in tak je tudi »Narobe Katon«, kjer zelo neizprosno pritisne žig sebičnega uskoštva na Vrazovo podobo. Kakor epigram »Novičarjem« velja vprašanju jezika tudi »Daničarjem«, v katerem se neprikrito izraža njegov strogo neprijateljski odnos do Gaja in njegovega gibanja, saj imenuje njegove ljudi »gorečo drhal« in »janičarje slavščine južnih dežel«. Naposled še epigram o »Bahačih četvero bolj množnih Slave rodov«, ki je srdit in ogorčen protest zoper samozavest in zahtevnost večjih slovanskih narodov nasproti manjšim, zaradi katere naj bi po teoriji Ilircev le-ti opustili svoje jezike. S temi epigrami je dopolnil svoj satirični pregled in se naposled ne samo v korespondenci, temveč pred javnostjo uprl tendencam, ki so hotele slovenski narod izbrisati iz kulturne zgodovine. Prav zaradi tega je njegov epigram o Vrazu tako oster, čeprav mu Prešeren »Poezije«, v katerih je bil »Narobe Katon« prvič objavljen, pošilja s prijateljskim in celo intimnim pismom. Vsekakor dejstvo, ki ga današnjiki težko razumemo, če ga kljub moralnim očitkom, ki jih epigram vsebuje, ne pojmujejo samo kot demonstracijo zoper neko idejo.

Naposled se je treba vrniti k Prešernovi intimno izpovedni pesmi. Ostala nam je poslednja: »Neiztrohnjeno srce«. Pesem je sicer balada, vendar se preočito nanaša na pesnika samega. Ko je govor o nji, se skoraj ni mogoče ogniti podobni vzporeditvi med njo in drugo, starejšo balado, kakor je bila izvedena ob legendi o »Orglarju«. Dvojnik »Neiztrohnjenega srca« je balada »Prekop«. Dvojnik mu je po obliki, zakaj obe sta pisani v novonibelunških kiticah, in po zgodbi, kajti v obeh gre za posmrtno usodo »pevca«, ki ga je v življenju doletela usodna nesreča v ljubezni. »Prekop« je bil spesnjen v času Prešernovega najbolj črnega obupa, »Neiztrohnjeno srce« na koncu njegovega dela in skoraj da tudi na koncu njegovega življenja. In če je prva balada skrajno ljudomrzen in od življenja ter sveta užaljen protest zoper krivični človeški rod in zoper krivično usodo, izzveni druga v epsko izraženo tožbo o neizpolnjenem pesniškem poslanstvu. Ta misel ga je na koncu življenja očitno zasledovala, saj piše celo Vrazu po izidu »Poezij«: »Die günstigen Leser dürften über meine Carmina das Urteil fällen: Ach, wie wenig hatte sich entfaltet und das Wenige, wie karg! die Ungünstigen ein weit Schlimmeres.« Čutil je v sebi še neizpete

pesmi. Neizpete pa so ostale po besedah balade zaradi nesrečne ljubezni. V to misel in tegobo sta se po nauku življenja v desetih letih sublimirala samomor pevcu iz »Prekopa« in njegovo ogorčenje, ki živi v njem še po smrti. In to elegično razpoloženje omehča še očarljivo navodilo za posmrtno zdravljenje pevčevega »preživelega srca«:

Mi mu srce odprimo, pod nebom naj leži...
hladijo naj ga sap'ce, naj rosa pade nanj,
naj sonce, luna, zvezde, kar so mu pevskih sanj
pred vdihnile v življenju, sprejmejo spet 'z njega...

Očarljivo je in nenavadno značilno. Nič skrivnostnega ni v njem, še manj religioznega in mističnega. Narava mu je dala pesmi, narava: sapice, rose, sonce, luna, zvezde ga lahko rešijo njih bremena. Priroden in sam po sebi umeven proces, kakršni so vsi dogodki v prelepi in čisti naravi.

Poleg tega pričevanja o tajnih vezeh med svetom in poetovim srcem vsebuje balada še mesto, ki očitno govori o njem samem, o njegovem življenju po ljubavni drami, dasi kajpada pripoveduje naslednje tudi o izkopenem pevcu:

Al, ko si je zvolila mladenča drugega,
iz prs nobena njemu ni pesem več prišla.
Pri bogu ni tolažbe iskal, ne pri ljudeh,
oči kalil mu jok ni, razjasnil lic ne smeh.
V nemar naprej je živel, manj svet ko razuzdan,
umrl je nespovedan, in ne v svet' olje d'jan.

Značilen je v tej pripovedi, ki je seveda nekoliko baladno prirejena, predvsem opis poetovega stanja po katastrofi. Izredno je poudarjena samotnost in popolna prepuščenost samemu sebi, poleg tega pa še neka njegova brezbriznost, ki je izražena v življenju brez joka in brez smeha. Še očitneje avtobiografska pa sta zadnja dva od navedenih stihov, ki brez sodbe ali olepšavanja preprosto in nekako nezainteresirano ugotavljata resnico o njegovem življenju in o njegovi smrti, kakor si jo je predstavljal in verjetno tudi želel, ko je bil še zdrav in zbran. Lastno življenje mu je povsem nevažno. In po receptu te pesmi: »manj svet ko razuzdan« je pričel naglo stopati proti koncu svoje poti. In ta balada, ki je verjetno nastala v zadnjih mesecih leta 1845, je njegova labodja pesem, vsaj njegova poslednja izpoved. Razlaga je za misel, ki ga je težila med urejanjem in brušenjem poezij, razlaga za njegovo tragično, v usodo vdano in do sebe brezbrizno življenje in zadnja, morda najtoplejša, neke ljubeče hvaležnosti polna razlaga o čudežu med naravo in njegovim srcem, ki ga je spremljal vse dni in

ki je njegovemu nesrečnemu življenju dal smisel in višjo vrednost. S to zadnjo izpovedjo se je poslovil od vsega.

Po nji je do izida »Poezija« nastalo še nekaj priložnostnih stvari in epigramov; »Nuna in kanarček«, »Nebeška procesija« in vesela »legenda« o svetem Senanu. V zadnjih dveh in nekaterih drugih se še razigra frivolno šegavi ton, ki je značilen zanj vse življenje, še se iskri v njih duhovitost, ni pa več v njih njegove notranje usode, ki se vsaj za nas z balado o neiztrohnjenem srcu konča.

4

Pregled Prešernovega dela, ki je s pesmijo o »Neiztrohnjenem srcu« zaključen, bo nemara podal zelo enostranski vtis o njem. Pokazal bo čustveno logiko, notranjo strnjenost in enotnost njegove poezije. Toda enotnost je v resnici samo pol vtisa, ki nam ga knjiga njegovih pesmi posreduje. Druga polovica je njena pestrost, njeno oblikovno bogastvo, njena mnogolikost glede na pesniške zvrsti in glede na tone, na katere so pesmi ubrane. Najočitnejša je ta pisanost v obliki. Ta neumorni in radoznali artist, ki hoče preizkusiti vse ustaljene pesniške forme in sredstva, se ne ustavlja pred težkočami in jih obvladuje na videz igraje. Večji del njegovega besedila je spesnjen v kompliciranih klasičnih vzorcih: v sonetih, stancah in tercinah. Poleg tega pa je uporabljal vse druge oblike, ki jih je poezija do njegovih časov poznala: sonetni venec, glosa, triolet, gazele, nibelunško kitico, Vodnikovo kitico, če jo smem tako imenovati, distih, aleksandrinske stihe. Včasih si tudi sam izmišlja artistične naloge, in to celo pri tako tragično resni pesmi, kakršna je na primer »Pevcu«. Vse te oblike uporablja v skladu z njih naravo in vestno upošteva njihove posebne zakonitosti. Tako je z zgledi ustanovil slovensko poetiko in prozodiko, ki sta v naši literaturi veljavni še danes, če izvzamem heksameter in pentameter, ki sta z distihom vred edina ritmična oblika, v kateri res ni dosegel mojstrstva. Poleg rim se v mlajših letih poslužuje tudi španskih asonanc, seveda v zvezi s tipičnim španskim štiristopnim trohejskim verzom. Pri vsakem stihu skuša upoštevati tudi tradicionalne cezure. Vse te ritmične in poetične oblike je preizkušal v pesmih, romancah, baladah, odah, elegijah; gojil je epos in epigram, pisal nagrobne napise, zbadljivke, napitnice, žalostinke, celo napis na zvon, legende, žanrske pesmi, dalje uganke, smešnice, satire. In vse to v sorazmerno skromnem obsegu njegovih poezij, ki komaj dosegajo sto šestdeset enot, tudi če posa-

mezne sonete »Sonetnega venca«, pesmi »Gazel« in epigrame štejemo kot posebno enoto.

Ta artistska strast, zakaj drugače te oblikovne neutešenosti ni mogoče imenovati, izvira nedvomno iz njegove narave, ki je zaprta in sramežljiva in ki se izpoveduje samo, kadar »bolečin molčati dalj ne more«. A tudi takrat se izpoveduje v obliki, ki naj bi s svojo igrivo kombinatoriko prikrla izpoved samo. Deloma pa ima njegovo artistsko nagnjenje svoje korenine tudi v časovnem okusu, se pravi v okusu romantike, zlasti nemške. Njeni vplivi so manj očitni. Nemara je res, kar trdi Ivan Prijatelj, da je v njegovih mladih letih najmočneje vplivala nanj »švabska pesniška šola«, predvsem Uhland. Kmalu pa se je obrnil od romantike k njenim vzorom in se oslonil na Petrarko, deloma pa tudi na Danteja, kateremu je soroden po svoji resnobi. V satiri se je učil pri Alfieriju. V tehniki soneta mu je bil važen Petrarca, ki pa se razlikuje od Prešerna po svoji zgovornosti. Toda vsi ti vplivi in drugi, ki bi jih bilo mogoče še naštevati, niso mogli preglasiti njegove izvirne narave ne v stilističnem ne v umetniškem smislu. Po slogovni pripadnosti je Prešeren kajpada romantik. Njegova oblikovna bujnost, zgodovinske reminiscence, čustvenost, ga kot takega opredeljujejo. Toda v njem živi tudi močno izročilo klasike in klasicizma. Njegova zadržanost, čut za mero, ki ga nikoli ne zapusti, klasična mitologija, ki jo sicer trebi iz svojih pesmi, ki pa je le ne more povsem zatreči, so ostanki starejšega in starega pesniškega okusa. Poleg teh se v njegovi pesmi javljajo tudi že elementi realizma. Nastajajo mu slike in prizori iz njegove sodobnosti, kakor na primer »ženice pri kafeti« in poslužuje se rekvizitov življenja, ki je raslo okrog njega, kakor na primer: »kaj posojila neso«, ali »lani je slepar starino še prodajal«... itd. Tudi ta stilna posebnost, da je njegovo delo križišče treh slogov, daje njegovim tekstom neko posebno pisanost.

Svoj delež prispeva k temu značaju njegove poezije tudi pesniško gradivo, ki ga uporablja za metafore in prispodobe. Seveda ne kaže tu analizirati tega gradiva v celoti, marveč samo v obsegu, kjer je za Prešerna najbolj značilen in kjer je najbolj sam svoj. Naravo, ki predstavlja v tem materialu znaten del, obravnava in uprizarja v glavnem podobno kakor večina pesnikov, seveda z osebno sprejemljivostjo. Posebnost pa je v njegovi poeziji človeški svet. Ta je nenavadno obsežen in pester. Kidrič je v svojem »Prešernu« na dveh mestih zbral stanove, poklice, tipe in osebe, ki jih Prešeren omenja v svojih pesmih. Toda tudi teh ni navajati vseh. Zadostuje naj omejen izbor. Med njimi srečujemo: pevce, rovtarje, kmete, soldate, čolnarje, kupce, učence, dohtarje, škricmane, zdravnike, barone, gradnike, puščavnike,

mašnike, fajmoštre, kozarje, rablje, gorjačarje, tatove, cigane, berače, popotnike, tlačane, kraljice, grajske gospodične, milijonarke, nemškute, tercijalke, nomade, paše, pritlikavce, škofe, zvonarje, romarje, žlahtniče, nune, viteze, brodolomce, jetnike, slikarje, brodnike, ribiče, korarje, tolovaje, biriče, oficirčke, opate, menihe, vojskovodje, godce, kancelirje, mušketirje, druide, strežaje itd. itd. Potem je tu vrsta zgodovinskih osebnosti: Homer, Orfej, Apel, Ovid, Mojzes, Pipin, Dante, Petrarka, Tasso, Camoëš, Cervantes, Linhart, Vodnik, Čop, Paganini, Vitovec, Delija, Korina, Cintia, Lavra, Estijanka Leonora itd. In v kakšne daljne čase in kraje nas vodi njegova fantazija z vsemi temi postavami človeškega življenja in zgodovine. Tu sta Apel in mož koptni, tu je srednjeveški žlahtnič trde glave, tu je vitez Togenburg, tu so kristjani med budisti in mohamedani v daljni Kini, s popotnikom se znajdemo v Afrike puščavi, z romarji v Rimu in Kompostelju, s Smoletom obidemo ves zahodni svet, vodi nas na Odisejevo Itako, s Črtomirom se podamo v Oglej, z Ovidom v Pontus, z Ostrovrharjem v turško Bosno, z Orfejem na Rodopo, s svetim Senanom na brezljuden otok in s škofom Krištofom ter z Lavro celo v sveti raj. Te osebe nas vodijo po morju in po kopnem in človeka srečujemo v vseh dobah življenja od deteta preko otroka, mladeniča in mladenke do starosti in smrti in še do poslednje sodbe, ko se bo »odprlo nebo ob sodnem dnevu«. Bujen kaleidoskop človeških položajev in usod v tolikšnem bogastvu in taki raznoterosti, kakršne zaman iščemo pri kakšnem drugem poetu. In vse to zgoščeno na tako majhen obseg.

Po tem človeškem kozmosu se prelivajo barve in toni, ki jih vanj vnaša Prešernova narava. Njegovo srce, ki je v življenju okusilo vse muke, od razočaranja in nesreče do resignacije, obupa in samomora, je bilo sposobno čutiti tudi veselje in se je znalo smejati vsemu, kar smeh zasluži, in se radostiti s smehljajem duhovite domiselnosti. Vsa skala tonov, od tragike do razbrzdane objesti, je obsežena v njegovem delu, ki vsebuje lahke, frivolne, šaljive, posmehljive, sramotilne, resnobne, sentimentalne, otožne, resignirane, obupane in smrtno turobne pesmi. In dogaja se, da mu najbridkejše izpovedi nastajajo hkrati z najbolj hudomušnimi, ne da bi mi smeli ali mogli podvomiti o popolni iskrenosti teh ali onih, tako so te ali one prepričevalne in zapete iz živega občutka. Tudi ta čustvena mnogostranost, ki pa v nobeni njegovi pesniški enoti ne ustvarja nedoločnosti ali neenotnosti, vnaša v njegovo delo svojevrstno mnogolikost in pestrost.

Druga značilnost Prešernovih »Poezij« je njihova zgoščenost, lapidarnost ali pregnantnost, ki je kljub kipečemu čustvu in bujni domišljiji v njih očitna. O sili, globini in plemenitosti njegovih čustev je

bilo tu že govora. Potrebno je tedaj vsaj bežno osvetliti njegovo fantazijo. Njene razsežnosti, njeno svobodno in lahko preletavanje časov in prostranstev so razvidne iz pesniškega gradiva, ki ga razsipa po pesmih. Bilo je na kratko označeno. Njegovi domišljiji je pri roki tako rekoč vse in zmeraj in povsod je domača. Pri tem je nenavadno precizna in nezmotljivo sega po predstavah, s katerimi zbuja nazorne in plastične asociacije, ki so smislu potrebne. Fascinanten posel je na primer zasledovati pota te fantazije, ki poda Prešernu v napadu na Kopitarja zgodbo o Apelu in čevljarju ali ki mu ponudi kot prisposodbo strukturo sonetnega venca, da ob nji lahko izreče priznanje: »enak je pevec vencu poezije — ti si življenja moj'ga magistrale«. Ali domislek o žlahtniču trde glave in njegovi edini molitvici kot opravičilo za »Venec«, ki nosi črke njenega imena. In kakšna daljna pota ali smotrna naključja so v tej domišljiji vzbudila predstavní svet za sonet »Zgodi se včasí, da mohamedani«. Tako precizno uslužno orodje je ta dar njegovega duha, ki je, kakor že rečeno, povsod domač in ki zato zmeraj in povsod neutrudno ustvarja žive prizore in vizije. Ni da bi govoril o njegovih obsežnejših podobah, ki so kakor »hrast, ki vihar na tla ga zimski trešne« in slične, popolne v svoji sugestivnosti. Take slike in predstave razsipa tudi mimogrede; zmeraj te preseneča njegova domiselnost in bistra vednost o vsem, če naletiš na stihe, kakršna sta v Črtomirovem prizoru ob Bohinjskem jezeru: »Al somov vojska pod vodo ne mine in drugih roparjev v dnu globočine«, in te osveži živa predstavnost, če ti v šaljivi »Nebeški procesiji« z eno potezo plastično nariše nebeškega očeta, kako »na komolcu v stolu sloni bog, se žalostno drži«, da sežem po čisto drobnih domislicah, pa naj bodo, kakor druga od navedenih, porabljene samo za smeh. Vse v teh pesmih je živo, njegov duh je v njih zmeraj intenzivno pričujoč.

Ta živa in eksaktna domišljija je prvi pogoj za pregnantnost Prešernove poezije. Drugi pa je njegova nenavadna logična moč in umnost, ki mu dajeta tako jasno zavest o vsem, kar se godi v njem, in ki tako zanesljivo obvladata njegovo bujno fantazijo. Ta razumna energija se javlja v raznih stopnjah in povzroča različne učinke. Njena najpreprostejša manifestacija je logični red, ki ga ustvarja v pesmih. Znan je primer iz predzadnjega soneta nesreče: »Ti ključ, ti vrata, ti si srečna cesta«, kjer so te predstave razvrščene v povsem prirodni logični zaporednosti. Višja stopnja iste moči je na primer v Črtomirovem govoru vojščakom: »Tja bomo našli pot, kjer nje sinovi si prosti vol'jo vero in postave.« Pojma vera in postave sta — če upoštevamo še čas dogodkov — tako rekoč juridično precizna definicija narodne neodvisnosti. Podobno mesto ima »Zdravljica«: »Da oblast in z njo čast,

obilnost naša bodo last.« Če tu »obilnost« zamenjamo z jasnejšim »blagostanjem«, najdemo v tem vzkliku vse, kar si svobodni narod more želeči. Še višja oblika iste logične energije je sloviti pregled naše zgodovine v osmem sonetu »Venca«. Ista duševna poteza pa je v bistvu skrita tudi v sposobnosti in volji, ki moreta in hočeta stvari lastnega srca in življenjske situacije razumeti določno in jih precizno opredeljevati. Znano nam je, da je Prešeren v času, ko je Langus portretiral Primičevo Julijo, v njeni odsotnosti pogosto posedal v prijateljevem ateljeju. Posedal je molče, zatopljen v svoje misli, kakor nam pripoveduje izročilo. In spet je fascinantno, če si skušaš predstaviti pota njegove misli, ki je tako točno ugotovila vsebino njegovega trenutnega položaja, da jo je lahko tako precizno in slikovito izrazil s sonetom »Mars'keri romar gre v Rim, v Kompostelje«.

Samo s pomočjo in sodelovanjem te urejajoče moči je bilo tudi mogoče ustvariti umotvor, kakršen je »Sonetni venec«. Vsa naša domišljija ne zadostuje, da bi si mogli ponazoriti čudovite prizore tega boja tvorne misli z gmoto čustev, ki so zajeta v ta edinstveni spev. Pot od nedoločne predstave o celoti ali celo samo od živega, toda neprijetljivega občutka za celoto do formulacije magistrala, od tega do organiziranja ter preciziranja snovi in do monumentalne arhitekture, v katero so posameznosti vgrajene, je skrivnost te edinstvene ustvarjalne fantazije in tega uma. Samo s sodelovanjem te umnosti je mogla nastati značilna Prešernova lapidarnost in pregnantnost, ki jo je, kakor pričajo njegovi popravki v pesmih, dosegal z napornim in smotrnim preciziranjem izraza. In prav ta dosledna natančnost je sredstvo, s katerim je vsemu temu pisanemu in raznolikemu predstavnemu svetu njegovih sto šestdesetih pesmi tako določno vtisnjen pečat njegove osebnosti. Ta bujni mozaik je urejen v strogo enotnost, ki seveda ne v celoti ne v posameznostih nima nič skupnega s številčno arhitektoniko in v kateri se določno prepletata, razodevata in razlagata njegova življenjska usoda in njegova umetniška pot, da ju živo čutimo iz vsake njegove pesmi. Kakor se njegovo življenje odvijata od rajajoče mladostne brezskrbnosti, ki jo le zdaj pa zdaj skali bridko spoznanje, in kakor kljub svoji erotični naravi naposled s triintridesetimi leti prvič resnično vzljubi ter neuslišani doživi poraz v najobčutljivejši stvari življenja, da pade v resignacijo in obup in naposled v osebno brezbriznost ter apatijo, pri tem pa v tem določnejšo zavest o pesniškem poslanstvu, tako gre njegova pesniška pot od mladostne lahkotnosti in sproščenosti v bujno in komplicirano umetnost, ki z nalomljenimi krili naposled omahne, da se vnovič dvigne v prečiščeno in preprosto jasnost, posvečeno širšim, splošnejšim, nadosebnim predmetom. Ta enotnost je v

»Poezijah« popolna, in to tem bolj, ker je čustvena stran njegove poezije omejena na majhno število osnovnih elementov, med katerimi zavzema osrednje in popolnoma prevladujoče mesto erotika.

Če za koga, velja za Prešerna Župančičev stih: »To srce vstvarjeno je za ljubezen.« Pozna jo v vseh oblikah. Od lahkotne in frivolne do velike strasti, ki lahko izpolni in preobrazi vso naravo človeškega bitja. Tej velja vrhunec in najžlahtnejši del njegove poezije. Čustvo je pri njem pretresljivo. Čudovita podoba popolne izročnosti močem, ki se morejo roditi v človeškem srcu. Toda taka ljubezen lahko nastane le v redkih bitjih. Naši zgodovinarji skušajo — nemara pod vplivom stare in nove ozkosrčnosti — njegovi erotiki dati nekakšen naderotičen pomen, češ »duhovni smisel Prešernovih ljubezenskih pesmi je vse večji, globlji in širši, kakor pa neke erotične izpovedi« (A. Slodnjak). Ne, ljubezen je samo ljubezen. Toda ali to čustvo ni dovolj pomembno, ali ni dovolj pomembno to, s kakršnim se srečujemo tu? Ali ni taka ljubezen dragocena in prevažna življenjska moč, ki more vzkliti samo v izrednem človeškem srcu? Med človeštvom se je izročilo o velikih ljubimcih ohranilo stoletja in tisočletja. To so zgodbe o Heri in Leandru, o Tristanu in Izoldi, o Romeu in Juliji. Njih nepozabnost nas opozarja na nekaj, kar nekako vendarle vsi vemo ali vsaj slutimo, da je namreč za tako ljubezen treba posebne nadarjenosti, genialnosti, če hočete, in da to čustvo naposled ni samo vir življenja, temveč tudi pomemben faktor v človeški civilizaciji in kulturi. Ali niso ti veliki ljubimci rodovom in rodovom zgledi in merila, ki jih pretresajo in nam odpirajo oči za tisto, kar čutimo sami, in za sodbo o tem, kaj je, kar čutimo sami? Gotovo je literatura erotične izpovedi diskreditirala. Poplava ljubavne poezije, ki se samozavestno pojavlja ne glede na pomembnost izraženega čustva, ne pozna meja in dostikrat ne okusa. Prešeren pa je edinstven ljubimec. Treba ga je le bežno primerjati z drugimi pesniki: s sentimentalnim in frivolnim Jenkom, z nervoznim, a vendarle nekako pubertetnim ljubimcem Cankarjem ali s hladno strastnim Župančičem, ali z nekoliko brutalnim pa tudi perverzним Gradnikom, ali če hočete s pobožno zamaknjem Dantejem, ali s prečustvenim in prezgovornim Petrarko, pa se pokaže, kako prirodno in vendar vzneseno je Prešernovo čustvo, kako prirodno in vendar visok je ta človek, kako pretresljivo je premagan in vdan v svojo ljubavno usodo. To vdanost je doslej v naši kritiki vsaj kot nekoliko motečo občutil samo Fran Levstik, ki na primer »Silo spomina« izredno ceni zaradi tega, ker jo je Prešeren »menda pisal v posebno srečni uri, ko se mu je duša okrepčala... ko je čutil svojo vrednost«, »ko ni mehak, ne plava v solzah, kakor sicer, jemlje slovo, pa kakor mož, ki

ve svojo ceno«... Toda ponosni Levstik ne čuti, da gre tu in pri Prešernu zmeraj predvsem za vdanost čustvu, ne pa za podrejenost ženski.

Četudi je erotika izredno fino merilo za slehernega človeka, ker je v nekem smislu destilat vsega, kar v njem je, le ni in ne more biti ves človek, niti pri izrazitem erotiku, kakršen je Prešeren, ne. V njegovi tematiki zavzema važno mesto tudi domovinska ljubezen. Tudi to čustvo ima vse znake njegove osebnosti. Od »Elegije« do »Zdravljice« in do pesmi v Smoletov spomin se v zvezi z mislijo o usodi Slovenstva ponavlja beseda čast: »Al kdaj bova vid'la vstati, bratov jaz, ti čast otrok...«, »Da bi nam srca vnel za čast dežele...«, »Da oblast in z njo čast...«, »V kateri očetje so naši sloveli...« Ta beseda razodeva eno sestavino njegovega čustva, ki je duhovna in zahtevna, kakršno srečamo kasneje samo še pri Župančiču. Toda v Prešernovem čustvu živi tudi druga polovica, ki pri Župančiču ni tako izrazita in ki se intenzivno javlja pri Cankarju; to je izrecno ljubeča, nežna in ginljiva bolečina ali žalost nad usodo domovine. V tej srčni sferi najdemo pri Prešernu anticipirano vse, kar je slovenska literatura s Cankarjem vred kasneje povedala o čustvih pripadnikov naroda, ki se stoletja bori za goli obstoj. Od velike vere do smrtnih vizij, ki jih sanja Cankar o koncu tega naroda, vse je izrazil že Prešeren. Rešitev našega narodnega vprašanja je videl Cankar v socializmu, ki ga je poznal in sprejel. Župančič se je kot edinega jamstva za naš obstoj oklenil jugoslovanske državnosti. Oba sta videla pravilno, toda oba sta mislila politično. Vsaj imela sta pri roki politična dejstva ali ideologije. Prešeren je sicer gotovo poznal ideje francoske revolucije, predvsem pa je imel na razpolago svoje čustvo. To in pa ona logična energija, ki se nam je tu že pokazala kot ena izmed značilnosti njegovega duha, sta ustvarili rešilno formulo temu narodu, ki jo poznamo iz »Zdravljice«: »Žive naj vsi narodi,«... ki živi v naši zavesti več kot sto let in ki je lahko po svojem humanizmu program slehernega resnično svobodoljubnega naroda, slehernega človeka blage volje in slehernega prizadevanja, kateremu je smoter mir na svetu.

Kakor vse v tem možu je preprosto in veliko tudi njegovo čustvo do umetniškega poklica, ki je njegov delež na zemlji. Romantika je koncipirala celo vrsto metafizičnih teorij o umetnosti in pesniškem poslanstvu. Toda temu naravnemu in stvarnemu umu ni mogla izpodnesti resničnih tal. V njegovem gledanju na ta poklic ni sledu nikakršne metafizike ali mistike. Pač, zaveda se veličine in tragike svojega »opravila«, moči, ki jo ima poetova beseda nad človeškim duhom, kajti: »Kdo zna noč temno razjasnit', ki tare duha?« Toda niti tu, ko zaradi nenavadne stiske svojega srca govori o svojem poklicu najsvetaneje,

mu ne pripisuje nič čudežnega, nič nadzemskega. Zaveda se samo, da mora svojemu poklicu žrtvovati, če je potrebno, tudi svoje osebno življenje. V vsej njegovi ostali liriki pa se pojem pesništva samo enkrat veže z neko nadnaravno predstavo, in sicer v nemškem sonetu »An eine junge Dichterin«, kjer pravi: »Fühlst du... vom innern Got zum dichten dich getrieben.« Toda to mesto je očitno mišljeno samo metaforično, ne da bi hotelo biti kakor koli razlaga pojava, za katerega gre. Sicer govori o pesništvu zelo stvarno. Tako na primer — seveda v prispodobi, ki pa je vendarle značilna:

Najslajše dišave,
ki zanje sam ve,
najžlahtnejše trave,
kadila drage
in miro nabira
neutruden vse dni...

Ali drugje, kjer je že povsem direkten in kjer mu ne gre več za prisposabljanje:

Mi mu srce odprimo, pod nebom naj leži...
hladijo naj ga sap'ce, naj rosa padé nanj,
naj sonce, luna, zvezde, kar so mu pevskih sanj
pred vdihnile v življenju, prejmejo spet z njega...

Narava mu tedaj daje navdih po preprosti čutni poti, v kateri ni nič mističnega, kakor ni nobene mistike ne v tej pesmi o neiztrohnjenem srcu ne v vsej njegovi poeziji.

Naravno je, da se vsa njegova miselnost, njegovo gledanje na velike stvari človeškega življenja, kolikor ga je mogoče razbrati iz pesmi, sklada s tem njegovim pojmovanjem umetnosti in pesništva. Prešeren izpoveduje predvsem, kar čuti. Zato ne filozofira in ne podaja nikakega nazora. Razmišlja seveda o marsičem, toda v pesmih ne neposredno; misli se mu utrinjajo iz situacij, čustev, razpoloženj, in še tedaj so največkrat vsebovane v emocijah. V vseh njegovih znanih tekstih je prav malo mest, kjer se njegova formulacija neke misli približa nekakšnemu filozofemu. Tako je že omenjeno mesto iz nemške žalostinke za Čopom, ki ga tu navedem v doslovnem prevodu: »Svetovni duh je iz svetlih dvorov poslal genija, naj te pozove z drugovom luči.« Duh-luč je Schellingova predstava o božanstvu, ki je bila nemara Čopu nekako ljuba. Prešernu, mislim, da komaj. Če ne gre tu sploh samo za poetično uporabo te slikovite misli, ki bi lahko okitila prijateljevo smrt z neko visoko predstavo. Menim namreč, da je Prešernova miselnost določeneje izrečena v znanem pismu Vrazu, ko mu zadnjič odgovarja

v sporu glede ilirskega vprašanja, kjer pravi med drugim: »Mislim pa, da pustimo do žetve vse, kar je zraslo, stati, da bo gospod (to Pan) na sodni dan mogel dobro ločiti od slabega.« Ta »gospod«, ki ga postavlja ali priznava za vesoljnega sodnika, ni ne luč ne samo duh, marveč je to Pan — vesolje, tvarna in konkretna ali vsaj tudi tvarna in konkretna celota vsega, kar je. Ne upam si določno trditi, da gre tu za neko inačico panteizma, zagotovo pa je, da to ni in ne more biti idealistično tolmačenje zadnjih skrivnosti in da je bil Prešeren v pogledu svetovnega nazora evropski razumnik, nove naravne smeri, ki se je osvobodila sleherne teologije.

Tretji tekst te vrste res ni povsem zanesljiv, ker ga je dolgo po poetovi smrti po spominu napisal Kastelic. Znan je kot »Prešernova vera« in se glasi:

Kar je, beži; al beg ni bog, (?)
 ki vodi vekomaj v ne—bo,
 kar je, kar b'lo je in kar bo.

Kljub nepopolni zanesljivosti je tudi ta tekst, z vprašajem na koncu prvega stiha ali brez njega, očitno zelo trezen in nemističen, naj že bo resen ali samo duhovit. Naj se naslanja na Heraklita ali na Linhartovo poročilo o starodavnem slovanskem božanstvu ali na Hegla ali naj bo povsem Prešernov, predstava boga je tu brez vsake metafizične vsebine. Sicer pa je Prešernova materialistična ali kvečjemu materialistično-panteistična orientacija očitna tudi drugod. Nikjer, ne v sonetu »Memento mori« ne v žalostinkah za svojimi prijatelji niti z besedico ne omenja ne boga ne posmrtnega življenja, pač pa govori v »Neiztrohnjenem srcu« o naravi, v katero se po smrti razgubi vse, celo tako visoko duhovne stvari, kakor so neizpete pesmi ali z drugo besedo neizrečena čustva. V pesmi v spomin Smoleta pravi povsem določno in podobno intimno občuteno kot so občutene njegove besede o zvezi med naravo z njenimi pojavi in pesnikovim srcem: »težka človeku ni zemlje odeja, vzamejo v sebe ga njene moči...« In njegov napis na grobu Emila Korytka pravi zelo karakteristično:

Der Mensch muss untergehen;
 Die Menschheit bleibt, fortan
 wird mit ihr das bestehen,
 was er für sie getan.

Če bi imel poleg vseh teh nemističnih misli še kakšno pomisel druge vrste, bi jo bil ob tej ali oni važni priliki gotovo izrekel, kakor je izpovedoval vse, kar se mu je zdelo pomembno in kar je resnično čutil v sebi. Toda tega ni storil. Dva ali trije grobni napisi, ki so iz usluž-

nosti sestavljeni popolnoma v duhu tradicionalnih verskih predstav o posmrtnem svidenju v nebesih, tu očitno ne morejo škodovati. Zaključek je tedaj jasen.

Govoril je pač samo, kar je res čutil. Imel je pa tudi pogum govoriti, samo kar je čutil. Imel je pogum nezaslišano odkrito govoriti o svoji ljubezni, o svoji nesreči v ljubezni, o svoji oceni sveta in družbe, o oceni družbe, v kateri je živel in katere jetnik je bil, o svoji brezbriznosti do vsega, za kar se slepi, sejmarski svet žene, imel je pogum priznati, da »živi v nemar, manj svet kot razuzdan«, »da mu vse spodleti na svetu in da je mlačen povrhu«, da ga »ne mika slava, da ga ne plaši siromaštvo in da živi brez upa«; upal si je biti brezbrizen in neodvisen nasproti veri, do katere resnic je s svojim molkom očitno kazal skepso, ter brezbrizno neodvisen nasproti cerkveni in posvetni gosposki, in to v času »svete alianse«. Vse te njegove lastnosti so ga pahnilo v trajen konflikt s svetom, ki ga je očitno zapostavljal, poniževal ali zaradi grobega nerazumevanja omalovaževal. In Prešeren je trpel, izgubljal vero v svet, često pa tudi vase. Izjave, kakršne najdemo v sonetih nesreče: »mi ne bila bi vera v sebe vzeta«, v enajstem sonetu »Sonetnega venca« ali v pismu Čelakovskemu, kjer pravi o sebi, da je »das schwankendste Rohr in der Wüste der krainischen Literatur«, ta mesta nam to jasno potrjujejo. Obupaval je, se v svoji ljubavni in vsakršni nesreči kdaj pa kdaj zgrozil nad življenjem, nad njegovo muko in nesmiselom, protestiral zoper svet in usodo. Zaradi tega ga nekateri označujejo kot pesimista, kar je glede svojega časa in družbe ter glede sebe in svojega deleža na svetu gotovo bil. Toda samo to. Ohranil pa je v svojem srcu in v misli nedotaknjena čustva in prepričanja, ki niso združljiva s pesimizmom v pravem pomenu te besede. Ohranil je vero v važnost in smisel osnovne stvari svojega življenja, pesniškega poslanstva. S to vero se mora družiti vera v človeštvo, zakaj samo v človeštvu je lahko smisel tega poslanstva: »Die Menschheit bleibt, fortan wird mit ihr das bestehen, was er für sie getan!« Noben protest, noben obup in niti ne poizkus samomora, ki ga je izvršil, ne ovrača te vere. Vse to govori samo o tem, kako nepopisno nesrečen je bil, in nič več. Njegova vera pa je bila tako neomajna, da ji je popolnoma podredil osebno usodo, saj se je v eni najtežjih ur življenja bodril z mislijo:

Stanu

se svojega spomni, trpi brez miru.

Prav tako je veroval v svoj narod in nam je o tej svoji veri zapustil največ in najdoločnejših izjav. Veroval je in storil za njegovo usodo vse, kar je s svojimi sredstvi mogel storiti. In tudi ta vera vklju-

čuje vero v neke objektivne vrednote, ki dajejo i pesništvu i človeštvu smisel, človeku pa zagotovilo, da je življenje življenja vredno ne glede na vse, kar je v njem slabega, težkega in mučnega. Ponavljam, taka vera je nezdružljiva z resničnim pesimizmom. Veroval je v človeštvo, v življenje in v vse, kar jasni »noč temno, ki tare duha«. In nedvomno je imel v mislih to vero, ko je predlagal za na svoj grob tale napis:

Tukaj počiva
France Prešeren,
nejeveren
in vendar veren.

Zato se svoji stvari ni odrekel in se ni mogel odreči. Hotel je in moral je peti resnico svojega srca. Brezbrižen za vse drugo in neodvisen od vsega je ljubil, gledal in poslušal sapice in rose, sonce, luno, zvezde, ki so mu dali toliko tako nežnega in tako veličastnega navdiha. Prav tako neodvisno pa je poslušal vase in se izpovedoval jasen, bogat, domiseln, organsko povezan z vsem in zato poln asociacij, nazornih in pomenljivih zaznav in emocionalnih spoznanj. Bil je globoko nesrečen, tragičen človek in prav tak pesnik, toda pri tem je bil vendarle veren, svoboden in igrivo zamišljen v »opravilo eno«, ki ga je vršil zvesto in tiho vdan v svojo usodo.

Vse to določno čutimo iz njegovih pesmi, iz njegovih prečudovitih stihov. Toda kljub določnosti marsičesa, kar je bilo tu opisano, nam je njegov lik vendarle še v mnogočem nejasen in neulovljiv. In morda je prav to najtehtnejši znak njegove res edinstvene umetniške veličine. Zakaj samo velike umetnosti ni mogoče ne razložiti ne do kraja razmisliti. Marsikaj nam o tem pesniku pove tudi njegova posmrtna usoda. Predstava o njegovi pomembnosti raste med nami od desetletja do desetletja. Vse naše napredne generacije so se borile zanj in tudi zase v njegovem imenu. In največje poveličanje je doživel nedavno v naši osvobodilni vojski, ko je narod v svojem boju za dokončno osvoboditev na svojo zastavo zapisal predvsem Prešernovo ime. Če ni mogoče reči, da je Prešeren tvorec slovenskega naroda, je vsaj gotovo njegov čudežni Orfej in gotovo je, da se je usoda tega naroda v marsičem oblikovala, kakor se je, zaradi njega, zaradi drobne knjižice njegovih »Poezij«. Posebno velja to za našo kulturo. Vsi njeni tvorcji so videli v njem svojega vzornika; bil jim je kažipot in potrditev njihovega hotenja. Njegove pesmi bodo ostale najvišje merilo za našo umetnost za vedno, kakor so bile vseh teh sto let po njegovi smrti. Kljub njihovi maloštevilnosti je v njih ujeta in neuničljivo shranjena usoda tega svobodnega, mogočnega in hkrati preprostega človeškega genija, njegov

boj za prirodno srečo, njegova tragična drama in njegovo povečanje v pokornosti nadosebnim dolžnostim, ki so zahteva človeštva in njegovega osebnega poslanstva. Za take veljajo te pesmi spricho naših meril, a obveljale bi tudi pred merili sveta. Veličina in zlahtnost čustva, vsestranost čuta, ki je v živem stiku z vsem, od pojavov v naravi do najvišjih manifestacij človeka, globoka stvarnost in prirodnost razuma, zanesljivost izpovedi in objektivizacije, točnost in strnjenost pojoče besede in nedosežna oblikovna zmogljivost uvrščajo Prešerna med redke lirike sveta, kakršni so Dante, Shakespeare, Goethe, Mickiewicz, Puškin, katerih lirično delo je morda obsežnejše, ni pa pretresljivejše in popolnejše po svoji umetniški čistosti.

NERIMANA PESEM

Tone Pavček

Zame ni ta svet,
vse preveč je senc,
vse premalo sonca,
vse premalo rož.

Rad bi jasnih dni,
pisanih ravnin,
rož in hrepenenja
zvrhanih življenj,

da bi človek videl
vsepovsodi sonca,
mala, svetla sonca
v sebi in v ljudeh.

Pa sem pal na svet,
kjer je mnogo senc,
vse premalo sonca,
vse premalo rož.

Vendar moram biti,
pa čeprav v temi,
saj je človek rojen,
da lepo živi.

Le ko bo najhuje,
ko bom čisto sam,
naj se kdo za mano
z dobrim snom ozre.